

Driemaandelijks tijdschrift van de
Vereniging voor
Genealogie en Historie

Westerwolde

Redactie

Theo Hofman (eindredactie)
Bert Roossien

Redactieadres:

Nic. Beetsstraat 19
9636 GJ Zuidbroek
tel. 0598-452417 (na 19 uur of in het weekend)
e-mail: m.j.hofman@xs4all.nl

Secretariaat en ledenadministratie

B. Roossien
Purmerlaan 26
9501 AX Stadskanaal
tel. 0599-618897
e-mail: info@streekhistorischcentrum.nl

Penningmeester

G. Kamies
Postkade 51
9503 AJ Stadskanaal
tel. 0599-617272

Bankrekeningnr.: 3586.06.063 t.n.v. Vereniging voor
Genealogie en Historie Westerwolde
Gironr.: 4222401

Lidmaatschap

- contributie: € 15,00 per jaar, inclusief tijdschrift uit te reiken op de driemaandelijksse bijeenkomsten of toegezonden per post
- donateurs: € 13,00 per jaar, met tijdschrift, toegezonden per post (alleen voor verenigingen en stichtingen)
- voor toezending van het tijdschrift buiten Europa gelden andere tarieven, informatie hierover kunt u verkrijgen bij het secretariaat

Archief en boekencollectie van de vereniging

Streekhistorisch Centrum
Ceresstraat 2
9502 EA Stadskanaal
tel. 0599-612649
(voor leden gratis toegankelijk)

Internet

U vindt onze vereniging op internet:
<http://members.tripod.com/~westerwolde>
beheerder van de homepage: F.Jager
e-mail: fjager@starmail.com

niets uit dit tijdschrift mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotografie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de redactie

Jaargang 26 nr. 1 + 2,
maart / juni 2005

Inhoud

Leem (G. Luth)	2
De nakomelingen van Harmannus Tammes Tammes (E. Roel fsema)	7
Excursie naar Dokkum en Metslawier (J. G. Abbes)	10
Waterbeheer in Westerwolde. (B. Roossien)	15
Oproep	16
Het klooster Ter Apel na dezen (H. R. Aiking)	17
"Herdenking van een reisje na het Klooster Apel om hout te halen" (R. Georgius)	23
De Huguenin-kaarten van Groningen (H. J. Versfelt)	25
Westerwolders en hun woningbeziit: Het klooster Ter Apel. (B. Roossien)	29
Die Familien der Kirchengemeinde Stapelmoor 1709 bis 1900 (R. Koens)	31
Jubileum	31
Uit het telefoonboek van 1954	32
Nostalgie	32
Tijdschriften en Boeken	33

Van de redactie

Helaas kon er in maart geen tijdschrift verschijnen. Een structureel gebrek aan artikelen en het feit dat de basis voor de redactie momenteel veel te smal is, zijn hier debet aan.

De oproep in de ledenvergadering van maart heeft gelukkig de toezegging van een aantal leden opgeleverd om een structurele bijdrage te leveren, zodat we de continuïteit in de toekomst beter kunnen garanderen en de kwaliteit hoog kunnen houden. Mede namens het bestuur wil ik de mensen die zich bij mij hebben gemeld hartelijk danken.

Er is nog steeds behoefte aan (vooral genealogische) artikelen. Uw bijdragen zijn van harte welkom. Voor hulp bij uitwerking kan worden gezorgd.

Theo Hofman

Leem

Ter Apeler meiers tegen Sellinger boeren

Geert Luth (Heiloo)

Oudtijds gebruikte men in de woningbouw de zogenaamde vakwerkstructuren. Het geraamte van een huis was van hout. De wanden werden toen niet opgetrokken uit baksteen, maar ze bestonden uit houten raamwerken van rechten driehoeken, die werden gedicht door er staken in de zetten, waar omheen wilgentenen werden gevlochten. Van leem werden flinke ballen gekneed die krachtig tegen de vlechtwand werden aangesmeten. Alleen op deze manier blijft het leem tussen de takken vastzitten en kunnen hout en leem een stevig geheel gaan vormen. Vaak werd stro en ossenbloed aan het leem toegevoegd. Leem was vroeger een waardevol bouwmetaal. Het is een kleiachtige, in vochtige toestand plastische grondsoort met een zandgehalte van meer dan 20 %.

Rond 1880 werd op Westerwolde nog veel leem gebruikt, vooral in boerenschuren, de deel en de vakken (golven) hadden een lemen vloer, maar ook het woonvertrek in een plaggenhut was vaak van leem. Als de leemlaag niet dik genoeg was groeiden de 'rusken' en soms doorheen.

Na de Tweede Wereldoorlog zag men op het erf van een boerderij nog wel een 'laimdobbe', met daarin een voorraad leem om eventuele gaten of kuilen in de deelvloer te repareren.

Voor na de Tweede Wereldoorlog werden de lemen vloeren door beton vervangen. De hygiëne was ermee geholpen, want leem gaf door zijn fijne korrelstructuur, bij het vegeen een enorme hoeveelheid fijn stof, bovendien konden muizen en ratten geen gaten maken in het beton.

Op Westerwolde was veel leem, de Tichelberg in Veenhuizen was de belangrijkste vindplaats. Ook in het Sellinger Hamrik bevonden

zich meerdere vindplaatsen o.a. in de Leemdobben, even ten noorden van Sellingen en bij de Hasseberg. Bij Ter Wisch werd rode leem, roodoorn geheten, gevonden. Eigenlijk is dit rode oer, klei met rode aderen en lagen, als gevolg van ijzerverbindingen. Roodoorngrond bevat dus ijzeroer, wat men op verscheiden plaatsen langs de Ruiten Aa kon aantreffen o.a. in de Ganzekamp in Veerste Veldhuis.

Van der Aa vermeldt dat zich in Sellingen rood, zwart en blauw leem bevond.¹

In de Groninger Archieven bevindt zich het archief van het Veenkantoor². Daarin vinden we getuigenissen van een aantal inwoners van Clooster Ter Apel uit 1759, waarin zij verklaren dat zij sinds onheugelijke tijden leem mogen graven in Sellingen.

Wat de aanleiding is geweest weten we niet maar ca.1759 eisten de volmachten van het Sellinger Hamrik 3 stuiver voor een wagen leem van de bewoners van Clooster Ter Apel.

Een aantal Clooster meijers en bewoners van vooral 't Heem en de Wilpskamp maakte bezwaar tegen de eisen van de Sellingers en gaat daarom in beroep bij de stad Groningen. Als verdediging voeren ze aan dat ze altijd leem hebben mogen halen zonder zelfs maar te vragen.

Zij beroepen zich op het gewoonte recht, vandaar dat in de onderstaande getuigenissen gesproken wordt van "wat oude personen gezegd hebben" en "voor zestig jaren".

Om hun rechten te staven stellen de meijers van Clooster ter Apel zes getuigenverklaringen op. Volgens hen mochten zij leem halen omdat de meester van Sellingen bij Ruigelage (Roelage), dat is op kloostergrond, de beschik-

¹ Van der Aa, *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden*, Gorinchem, 1839.

² toegang 1468, inv. nr. 483

king had over een veldje hooiland. Meester Harm Jans, van 1667 tot na 1706 koster te Sellingen³ gebruikte reeds dit hooiveldje.

De Ter Apelers geven allemaal dezelfde reden en willen ook allemaal hun verklaring onder ede bevestigen. Om te veel herhalingen te voorkomen zijn alleen de eerste en laatste verklaring volledig opgenomen.

Getuigenis nr. 1:

Ondergeschreven van Ter Apel bekenne en betuige kragt desen de waarheijt te zijn, dat wij altijd liem van Zellingen hebbende gehaalt zonder eenige bespierung [verhinderung] ofte verhinderung aan ons gedaan zijnde als behalven binnen een jaar of twee en mede van onse ouders en voorouders hebben horen seggen: dat het stuk hooijland bij de Ruigelage gelegen in clooster grond dat van de schoolmr. van Selling wort gebruikt daar voor is, dat wij, meijerlieden van Ter Apel, de leem daar voor vrij mogen halen.

Dit zo zijnde hebben wij desen met onse eigen handen ondertekent om het selve zo het gevegt mogtet worden sulck met ede te bevestigen.

Ter Apel den 14 van de tiende maand 1759 (10e maand = december)

was getekend,

Jan Teijs	H.Hindrikus Mulder
Geert Jans	Jan Albers ter Horst
Hiske Beerents	Hindrik Sassen

Getuigenis nr. 2:

Ondergeschrevene bekenne door dezen dat ik hijr in het Clooster ter Apel al sestig jaar hebbende gewoont en verkeert en ook in de jaaren wel liem hebbende gehaalt van Sellingen zonder oojt of eenige verhoornisse aan mij gedaan, als mede dat ik wel van oude lieden hebbe horen seggen, dat het stuk hooijland op Cloostergrond gelegen zijnde van de schoolmeester van Zellinge gebruikt wort, daar voor wort gebruikt dat de meijerlieden van Ter Apel daar voor de leem mogen halen. was getekend, X

Dit merk X heeft Geert Alberts Smit met zijn eigen hand getrokken in presentie van mij Geert Jans en Jan Theijs, bekennde niet anders te konde schrijven.'

Getuigenis nr. 3:

Ondergeschreven betuige door desen dat ik Luitien Alberts wel seventig jaaren oud zijnde geboren en opgevoet in Ter Apel, zoo dat ik in eenige jaren herwaarts verscheijden [wagenvrachten] leem hebbende gehaalt van Zelling zonder eenige verhinderung ofte bespierung aan mij gedaan zijnde en ook van mijn vader als andere oude lieden hebbe horen seggen: dat het stuk hooijland het welke in cloostergrond gelegen is door de schoolmeester van Zelling wort gebruikt daar voor is: dat de meijerlieden van Ter Apel de liem daar voor vrij mogen halen.

Ter Apel den 14-12-1759

w.get. Luitien Albers

Getuigenis nr. 4:

Ondergeschreven Jan Geerts betuige en verklaare door desens, dat ik hijr wel sestig jaren hebbende verkeert en nu woonagtig in Ter Apel en een neije huis in Ter Apel hebbende getimmert door toelatinge van H.H.Borgemeester en Raad in het jaar 1712 en daar toe liem hebbende gehaalt van Sellinge met eenige wagens sonder emant van de van Selling te vragen en ook van de Sellingers geen verhinderung of bespierung aan mij gedaan zijnde als mede nog een neije verbeteringe aan het selve gedaan, daar toe leem hebbende gehaalt in het jaar 1733 sonder eenige verhinderung aan mij gedaan, mede hebben ik van een seker oud man Wubbelt Derks op het Heem onder 't Clooster Ter Apel uit zijn eigen mont horen seggen de die kok in Ter Apel is geweest gelijk als hij geseijt heeft dat het stuk bij de Ruigelage zijnde een stuk hooijland dat door de schoolmr. van Selling wort gebruikt daar voor is dat de van Ter Apel de leem van Zelling daar voor vrij mogen halen.

Ter Apel den 15-12-1759

w.get. Jan Geerts

³ Wegman, *Het Kerspel Sellingen*, 47.

Getuigenis nr. 5:

Ondergeschreven Neesjen Roelfs, weduwe van wijlen Jan Jans Smit, als mede mijn dogter Altijn Jans bekenne en betuige door desen als dat mijn overledene man Jan Jans Smit hebbende wel sestig jaren hijr verkeert en zijn moeder in Selling geboren en de oude schoolmeester Harm Jans (1667- na 1706) wel heeft geseijt dat het stuk hooijland bij de Ruigelage, gelegen op het gronden waarvan de inkomsten toekomen aan het Clooster, hem nimmer meer sal kunnen worden afgenomen omdat de van 't Clooster ter Apel de liem van Zelling tot haar dienst en gebruik daar vrij mogen haalen zonder eenige bespierende ofte verhinderinge, dit hebben wij: Neesjen Roelfs als weduwe en Altijn Jans uit des overledene mond meer als eenmaal gehoort alsmede dat ik Neesjen Roelfs in het partikulen wel selve ook van de van Zelling wel hebben horen zeggen te weten van de oude schoolmr. van Selling als boven vermeld dat het zelve stuk hooijland als boven vermeld daarvoor wort gebruikt van de schoolmr. van Zelling om dat de van Ter Apel de liem van Zelling daar vrij mogen halen.

Ter Apel den 15-12-1759

was getekend, X

Dit mark X heeft Neesjen Roelfs met haar eijgen hand geschreven omdat ze niet ander te konde schrijven in presentie van mij Geert Jans en Jan Theijs als getuigen.

Aaltijn Jans

Getuigenis nr. 6:

Ondergeschreven Nanne Harms (Sassen, geboren in Ter Apel maar woonagtig in Loude [Ter Haar]) bekenne door dezen de opregte waarheijd te zijn dat ik in het jaer 1731 met verscheijden wagens van Clooster ter Apel voor Harm Lubber[t]s, [geb.1704, zie 2e keuterij] leem hebbende gehaalt van Zelling tot zijn neije getimmert huis. Wij in Zelling gekomen zijnde met de leem: Luiken Roelfs [Bruggers, ca.1669-ca.1739] bij ons komende ten huise van Luicken Roelfs zeggende tegen ons alle "wij houden u in arrest", maar

mijn moeder Hille Nannes⁴ met een wagen met leem tot onse eijgen provisie bij ons hebbend vragende aan Luiken Roelfs "ben ik ook in arrest" daar op antwoorde hij "vaart gij maar weg, gij bent een oude meijer op u oude regt". "Maar dit is tot een neije huis", daarop Harm [Lubber(t)s] antwoordende tegens Luiken Roelfs: "brenge ons hijr wat jaren hijr, dat gedaan zijnde wij varen weg en Luiken Roelfs zegt tegens ons "koomt morgen maar weer en haalt leem."

Dit zo zijnde hebbe ik dit met mijn eijgen hand onderteekent en altijd veerdig zal zijn om het [onder] eede te bevestigen.

Ter Apel den 15-12-1759

w.get. Nanne Harms

De Borgemeesteren en Raad geven de meijers van 't Clooster Ter Apel gelijk:

19-11-1759

'Die van Sellingen gelast het benodigde leem aan die van 't Clooster Ter Apel naar aloud gebruik sonder belasting te laten volgen, tenzij reden ter contrarie.

Door de Edl.H.Borgerm. Emmen en de Heeren sijn Edl. Adsessoren ter vergadering zijnde voorgedragen, dat de meijers van 't Clooster ter Apel aan hun Edl. hadden geklaagt hoe die van Sellingen, niet tegenstaande 't continueel posses (voortdurend bezit), waarin de Clooster boeren zeedert ondenkelijke tijden zijn geweest, om 't benodigde leem vrij en onverhindert sonder enige betalinge uit Sellingen te halen, teegenwoordig weigerden aan hen 't leem te laten volgen, 't en zij voor ieder wagen wierden betaalt drie stuivers; en versogt bij 't oude gebruik, als zijnde dit een nieuwigheid en seer tot beswaar van hen verstrekkende te mogen worden gemaintineert:

Hebben de H.Borgemeesteren en Raad na gehoudene deliberatie goedgevonden en geresolveert die van Sellingen te gelasten, gelijk de zelve gelast worden bij deezen, om vervolgens naar 't aloude gebruik de benodigde

⁴Ged. te Vlagtw. 29-02-1680, dochter van Nanne Hansen Sterenborg en Anneke Everts, ovl. 1750), was gehuwd met Harm Hindriks Sassen (ca.1678-ca.1734), 1e erve op 't Heem.

leem aan die van 't Clooster opgem. sonder enige belasting te laten toekomen, 't en zij de zelve reeden ter contrarie mogten hebben, welke ten eersten voor hun Ed.Mog. zullen moeten worden ingebracht. En zal deze resolutie aan den heer Richter Van Swinderen⁵ worden ter hand gesteld ten einde de zelve aan die van Sellingen ten spoedigsten werde geïnsinneert (bekend gemaakt) en (met aantekening van bekendmaking) terug gesonden.'

De Sellingers laten het er niet bij zitten en ze krijgen gelijk.⁶

Mercuri 13 febr. 1760

Op 't request van Detmer Meendering [ca.1715-1767] en Luiken Roelfs [Bruggers 1727-1779] als volmagten van Sellingen hoe op den 1 Dec. jongst. aan die van Sellingen is vertoond een resolutie in dato den 19 November 1759 door Ued. mog. geslagen waar bij Ued. Mog. op grond van onjuiste informatie de ingesetenen van Sellingen hebben gelieven te gelasten om vervolgens het benodigde leem aan die van het Clooster sonder eenige belastinge te laten toekoomen, steunende op een praetense continueel posses (verondersteld voortdurend bezit) van ondenkelijke tijden vermits nu het evident contrarie de opregte waarheid is en bevorens altijd versoekswijze geschied, wanneer die van 't Clooster uit Sellingen grontleem mogten halen, oversulx versoeken [de Sellingers]. Ued. Mog. de genomene Resolutie in dato 19 Nov. jongst. buiten effect zullen gelieve te stellen tot die van het Clooster het veronderstelde bezit hier boven gemelt nae reghte zullen hebben bewezen.

Gehoort het rapport der Heeren Raads gecommiteerden, trecken de Heeren Borge-meesteren en Raad de resolutie van 19 Nov. jongst. mits dezen in, latende partijen wederzijds selvs regtens om onderling met malkanderen over het reght te disputeren nae haren rade.'

Hiermee is dus de resolutie van 19-11-1759 'wegens 't leem te graeven' weer ingetrokken. Als de bewoners van Clooster ter Apel leem in Sellingen willen graven zullen ze de Sellingers om toestemming moeten vragen. Zijn zij het hiermee niet eens dan moeten de meijers van Ter Apel maar naar de rechter stappen.

Tenslotte nog een notariële akte van verhuur, waarin bepalingen over leem voorkomen: 29-05-1861⁷

De broers Hindrik Hindriks Twiest, (geb. 28-02-1825), landbouwer te Weende en Bruine Hindriks Twiest, (geb. 13-09-1829, kinderen van Hindrik Harms Twiest en Wubbegien Roelfs Brands⁸) landbouwer te Hasseberg, verhuren aan Jurjen Jans Timmer, landbouwer Ter Apel:

een boerenbehuizing en afzonderlijke schapeschuur te Hasseberg met omstreeks 5 bunders bouwland, den weg lopende van de Hasseberg naar de Leidijk en een kamp nieuw groenland de Snuggerste? kamp genaamd, groot ca. 2½ bunder, voor een gedeelte op Hannoversch -maar voor het grootste gedeelte op Nederlandsch grondgebied gelegen voor 6 achtereen volgende huurjaren. Huurprijs voor het Hannoversche deel fl. 80 per jaar en voor het Nederlandsche deel fl. 150.

Van de voorwaarden zijn alleen die over leem gaan opgenomen:

5 De verhuurders mogen leem blijven graven. Ze houden ook het vrije gebruik van de gemelde weg en van de oude weg naar Sellingen.

6 De huurder zal op het gehuurde geen turf, zoden, plaggen, zand of leem mogen graven.

Hij zal ook geen mest, hooi of stro mogen verkopen, of naar elders vervoeren, maar dit alles op het gehuurde moeten verbruiken. Hij zal voor eigen gebruik wel leem mogen graven. Ook zal de huurder geen gronden mogen branden (voor de boekweitteelt).

⁵Richter van Westerwolde 1749-1776, 1777-1805 drost te Wedde.

⁶Zie Requestenboek 49 microfiche nr.418

⁷Not.Archief Wedde, 1861, nr. 141.

⁸De Groninger Almanak vermeldt in 1835 te Sellingen de vroedvrouw wed. Twist. Dit moet Wubbegien Brands zijn geweest.

P.S.

In de Stadsresoluties vinden we: ovl. 09-10-1753 Otto Jans van Ter Apel: verongelukt in de leemkuilen.

Er is geprobeerd te achterhalen wie de schrijvers en de getuigen waren. In 1759 werden in Clooster Ter Apel de volgende erven en keuterijen gehuurd door:

<u>'Adres'</u>	<u>periode</u>	<u>huurder</u>
1e erve op 't Heem	1752-1771	Hindrik Harms Sassen
2e erve op 't Heem (1/4 deel)	1758-1777	Hiske Berents (Witkop)
3e erve op 't Klooster	1752-1789	Jan Jans Thijs / Niemeijer, (schoonzoon van Geert Alberts, meijer op 't Thijs)
1e keuterij op 't Heem	1728-1752 1758-1783	(Wubbelt Derks geb. ca.1640-ca.1728) Derk Wubbelts (ovl. 1736) Wubbelt Derks
2e keuterij op 't Heem (Eickenhorst)	1746-1777	Jan Alberts ter Horst
Koorn- en oliemolen	1752-1789	Hindericus Hindriks Mulder
Poortkamer	1740-1758 1758-1764 1764-1777	Geert Alberts Smit (Harm Jans, osseheer) Nanne Harms (Sassen, te Ter Haar, 1722-1766) zoon van: Hille Jans (Nannes), wed. Nanne Harms Sassen
Wilpskamp nr. 7		Neesje Roelfs, wed. Jan Jans Smit en haar dochter Aaltijn Jans, geh. 1743 met Jan Harms Kruize.
Wilpskamp nr 10		Luitien Alberts, (z.v. Albert Geerts Teis, 3e erve) (geb. ca 1690-1766)
Wilpskamp nr.11		Geert Jans (Wilpskamp, 1711-1786) ⁹ Jan Geerts op de Wilpskamp, geb. ca.1680
't Heem	1734-1770	Ham Lubberts, (1704-1767)

⁹ Geert Jans (Wilpskamp) komt voor in de verklaringen 1, 2 en 5 waarmee hij de meest prominente burger lijkt van Clooster Ter Apel

De nakomelingen van Harmannus Tammes Tammes

Eric Roelfsema

Dit is een vervolg op het artikel betreffende de familie Tammes in dit tijdschrift, jaargang 16 nr. 4 (pag. 107). Het beschrijft het nageslacht van Harmannus Tammes Tammes (VI-g-2). Drie van zijn nakomelingen emigreerden naar de Verenigde Staten van Amerika.

Mijn tak van de familie Tammes is eveneens in te zien in het boek over deze familie, geschreven door dhr. Jarke Tammes, zoon van Lammert Tammes en Geertruida Meendering. Deze publicatie is door dhr. Tammes geschonken aan deze vereniging en is in te zien in het Streekhistorisch Centrum in Stadskanaal.

VI-g-2 Harmannus Tammes Tammes is geboren op 3 maart 1804 in Vlagtwedde en overleden op 2 oktober 1861 in Vriescheloo. Harmannus trouwde op 3 mei 1838 in Vlagtwedde met **Margaretha Jans Eefsting**, geboren op 17 oktober 1812 in Veele, dochter van *Jan Tammes Eefsting* en *Hebeltien Berends Hulst*. Margaretha overleed op 11 april 1891 in Vriescheloo.

Ze hadden vijf kinderen:

- a. **Tamme Harmannus Tammes**, geboren op 19 november 1838 in Vlagtwedde, hij overleed op 9 maart 1911 in Vriescheloo.
- b. **Harm Tammes**, geboren op 6 augustus 1842 in Vlagtwedde, hij overleed op 14 september 1897 in Bellingwolde.
- c. **Jan Tammes**, geboren ca. 1843 in Vlagtwedde, en overleden op 22 januari 1897 in Vriescheloo.
- d. **Menno Tammes**, geboren op 11 juli 11, 1844 in Vriescheloo, overleed op juli 23, 1899 in Termunterzijl.

e. **Jacob Tammes**, geboren ca. 1848 in Vriescheloo, en overleden op 11 augustus 1895 in Vriescheloo.

f. **Aaltje Harmannus Tammes**, geboren op 31 maart 1850 in Vriescheloo, overleden op 8 november 1926.

g. **Heero H. Tammes**, geboren op februari 28, 1853 in Vriescheloo, overleden op 29 november 1940.

VI-g-2-a Tamme Harmannus Tammes, geboren op 19 november 1838 in Vlagtwedde, overleden op 9 maart 1911 in Vriescheloo. Tamme trouwde (1) op 28 mei 1875 in Bellingwolde met **Engeltje Alberts Huizing**, geboren 21 april 1825 in Vriescheloo en overleden op 10 april 1893 in Vriescheloo. Engeltje was dochter van *Albert Geerds Huizing* en *Renske Berends Bruggers*. Tamme trouwde (2) op 7 juli 1900 in Bellingwolde met **Grietje H. Smit**, geboren op 11 augustus 1867 in Vriescheloo en overleden op 27 januari 1944 in Vriescheloo.

Tamme en Grietje hadden 2 kinderen:

1. **Tammo Harmannus Tammes**, geboren op 27 mei 1899 in Vriescheloo, en overleden op 10 augustus 1974 in Winschoten. Tammo trouwde op 28 november 1929 in Bellingwolde met **Alberdina Siebientje Vrind**, geboren op 15 december 1899 in Bellingwolde, en overleden op 23 februari 1963 in Vriescheloo
2. **Hendrik Tammes**, geboren op 30 juli 1904 in Vriescheloo, en overleden op 11 juli 1985. Hendrik trouwde op 17 augustus 1929 in Bellingwolde met **Jantje Jansen**. Jantje is geboren op 8 februari 1904 in Vriescheloo, en overleed op 10 december 1985.

VI-g-2-b Harm Tammes, geboren op 6 augustus 1842 in Vlagtwedde, overleden op 14 september 1897 in Bellingwolde. Harm

trouwde op 1 februari 1888 in Bellingwolde met **Frouwe Holtkamp**, geboren op 27 juni 1844 in Scheemda, en overleden op 20 december 1918 in Winschoten. Frouwe was dochter van *Ontjo Holtkamp* en *Ludewe Reints Bos*. Frouwe was weduwe van **Menno Bruining**. Harm and Frouwe woonden in Bellingwolde (huisnummer 10, Bellingwolde Vroeger en Nu deel 1, Hoofdweg 66).

Harm en Frouwe hadden 1 kind:

1. **Oncko Harmannus Tammes**, geboren 8 juli 1888 in Bellingwolde en overleden op 1 mei 1976 in Rutherford, New Jersey, USA. Oncko trouwde op 12 mei 1915 in Delfzijl met **Achien Evers**, geboren op 9 maart 1893 in Delfzijl en overleden op 19 oktober 1979 in Passaic, New Jersey, USA. Achien was dochter van *Bernardus Evers* en *Ubbiena Stijkel*.

Achien emigreerde naar de V.S. Ze arriveerde op 31 oktober 1916 op Ellis Island, New York. Het schip waarmee ze reisde was de 'Noordam'¹⁰. Achien was 23 jaar bij aankomst in de V.S.

Vi-g-2-c Menno Tammes, geboren op juli 11, 1844 in Vriescheloo, en overleden op juli 23, 1899 in Termunterzijl. Menno trouwde op 28 mei 1874 in Oude Pekela met **Gepke Poppens**, geboren ca. 1853 in Oude Pekela en overleden op 12 oktober 1895 in Bellingwolde. Gepke was dochter van *Hindrik Poppens* en *Gepke Thools*.

Menno en Gepke hadden 9 kinderen:

1. **Margaretha Tammes**, geboren op 29 november 1874 in Oude Pekela, overleden op 13 november 1903 in Siddeburen. Margaretha trouwde op 2 september 1899 in Slochteren met **Meerten Niewold**, geboren op 15 augustus 1865 in Noordbroek en overleden op 13 maart 1937 in Zuidlaren. Meerten was zoon van *Jurjen Niewold* en *Lijzabeth Haan*.

¹⁰ Zie de website van Ellis Island : www.ellislandrecords.org. In dit tijdschrift verscheen in december 2003 een artikel over de emigratie van Geert Huls door Pia Scheper. Ook Geert Huls reisde met de Noordam naar de V.S.

2. **Hendrik Tammes**, geboren op 16 mei 1876 in Bellingwolde, en overleden in Sheldon, Iowa, USA. Hendrik trouwde met **Antje Houwen** in 1902 in de staat Iowa in de V.S. Antje is geboren in 1875 en overleed in 1937 in Sheldon, Iowa.
3. **Gepkea Tammes**, geboren ca. 1878 in Bellingwolde. Gepkea trouwde op 11 september 1899 in Termunten met **Christiaan Telkamp**, geboren ca. 1871 in Baamsom. Christiaan was zoon van *Hemmo Kaspers Telkamp* en *Jantje Smit*.
4. **Harmanna Tammes**, geboren ca. 1881 in Bellingwolde, overleden op 12 mei 1917 in Oude Pekela
5. **Aaltje Tammes**, geboren op 25 oktober 1883 in Bellingwolde. Aaltje trouwde op 15 maart 1906 in Vries met haar zwager **Meerten Niewold** (weduwnaar van **Margaretha Tammes**).
6. **Harmannus Tammes**, geboren op 25 oktober 1883 in Bellingwolde, overleden op 10 maart 1932 in Sheldon, Iowa, USA. Harmannus trouwde op 25 februari 1909 in Sheldon, Iowa, USA met **Efa Erkes**. Efa is geboren op 13 september 1885 in O'Brien County, Iowa, USA.
7. **Jacoba Harmina Tammes**, geboren ca. 1887 in Bellingwolde, en overleden op 24 april 1900 in Siddeburen.
8. **Freerkie Tammes**, geboren ca. 1895 in Bellingwolde, en overleden op 9 juli 1919 in Oude Pekela.
9. **Thole Tammes**, geboren januari 1893 in Bellingwolde, en overleden op 22 november 1893 in Bellingwolde.

VI-g-3-d Aaltje Harmannus Tammes, geboren op 31 maart 1850 in Vriescheloo, en overleden op 8 november 1926. Aaltje trouwde (1) op 4 mei 1877 in Bellingwolde met **Tamme Jans ter Horst**. Tamme is geboren op 13 maart 1848 in Vlagtwedde en overleden op 6 januari 1893. Tamme was zoon van *Jan ter Horst* en *Geertien Tammes*. Aaltje trouwde (2) met **Hendrik Rouppe** op 6 augustus 1899 in Wedde. Hendrik is geboren op 8 november 1843 in Wedde, overleden 8 oktober 1921 in Wedde. Hendrik was zoon

van *Jan Baptist Rouppé* en *Jantje Wolters* en weduwnaar van *Anna Elizabeth Huizing*.

Aaltje en Tamme hadden 5 kinderen:

1. **Jan Harmannus ter Horst**, geboren op 20 augustus 1879 in Vlagtwedde. Jan trouwde op 8 januari 1902 in Bellingwolde met **Gepke Eelsing**, geboren op 3 april 1883 in Bellingwolde. Gepke was dochter van *Derk Eelsing* en *Trientje Strobosch*.
2. **Harmina ter Horst**, geboren ca. 1882 in Vlagtwedde. Harmina trouwde op 22 november 1919 in Wedde met **Roelof Huisman**, geboren 17 mei 1899 in Blijham. Roelof was zoon van *Lammert Huisman* en *Trijntje van der Wal*.
Harmina and Roelof scheidden op 13 december 1946 in Groningen.
3. **Magaretha ter Horst**, geboren ca. 1882 in Vlagtwedde. Magaretha trouwde op 20 mei 1916 in Wedde met **Harm Bolt**, geboren ca. 1882 in Groningen. Harm was zoon van *Harm Bolt* en *Aaltje Homan*.
4. **Geertje ter Horst**, geboren 26 februari 1885 in Vlagtwedde, overleden op 25 augustus 1913 in Wedde. Geertje trouwde op 7 juni 1905 in Wedde met **Jan Rouppé**, geboren 6 mei 1883 te Weddermarke. Jan was zoon van *Hendrik Rouppé* en *Anna Elizabeth Huizing*.
5. **Harmina Jantina ter Horst**, geboren ca. 1889 in Vlagtwedde. Harmina trouwde op 4 oktober 1911 in Wedde met **Hindrik Langerhuizen**, geboren ca. 1890 in Wedde. Hindrik was zoon van *Adolf Langerhuizen* en *Geertruida Hazelhoff*.

VI-g-3-e Heero H. Tammes is geboren op 28 februari 1853 in Vriescheloo, en overleed op 29 november 1940. Heero trouwde op 14 maart 1891 in Bellingwolde met **Jantje Brouwer**, geboren op 12 augustus 1856 in Bellingwolde en overleden op 1 december 1923. Jantje was dochter van *Harm Haken Brouwer* en *Trijntje Molenaar*.

Heero en Jantje hadden 3 kinderen:

1. **Trijntje Margaretha Tammes**, geboren op 20 april 1893 in Bellingwolde, en overle-

den op 13 februari 1989 in Winschoten. Trijntje trouwde op 8 oktober 1920 in Bellingwolde met **Berend Tammes**, geboren op 5 december 1881 in Veele en overleden op 11 januari 1955 in Veele. Berend was zoon van *Jarke Gerrit Tammes* en *Geertruida Meendering* en hij is de broer van mijn overgrootvader, *Gerrit Tammes*, die getrouwd was met *Albertje Bessebinders*.

2. **Harmannus T. Tammes**, geboren op 18 november 1897 en overleden op 5 oktober 1903.
3. **Harm Tammes**, geboren op 3 november 1900 en overleden op 31 juli 1960 in Vriescheloo.

If anyone has any additional information on the people listed, feel free to e-mail me at ericsax_gr@yahoo.com or mail to Eric Roelfsema, 1435 Pickett St SE, Kentwood, Michigan, 49508, USA

(Vertaling: *Theo Hofman*)

H@ndig

In deze nieuwe rubriek willen we aandacht besteden aan handige of interessante genealogische of historische informatie op het internet. Tips zijn welkom op het redactieadres.

Trefwoordenlijst Genealogie 3e editie

Dhr. André Dumont verzamelde ruim 14.000 trefwoorden die voorkomen op akten tussen 1400 en 1900 in het Latijn, Oud Middelnederlands, Frans, Duits en Vlaams. Dit 311 pagina's tellende woordenboek is gratis te downloaden op www.dumont-andre.nl.

Familienaam

Wie wil weten wat de geografische verspreiding van zijn/haar familienaam is, moet beslist eens op www.familienaam.nl gaan kijken. Op basis van het telefoonboek van 1993 is een frequentieverdeling per gemeente gemaakt, die op een kaartje van Nederland wordt getoond.

Excursie naar Dokkum en Metslawier

Bonifatius, “Brenger van het Goede”

Jochem Abbes

De stad Dokkum was op zaterdag 25 september 2004 het doel van de jaarlijkse excursie van de vereniging. Een prachtig stadje met een zeer rijke geschiedenis en bij het grote publiek bekend als het keerpunt van de Elfstedentocht. Maar de grootste bekendheid geniet Dokkum door de verbondenheid met Bonifatius. De meesten van ons weten het nog: 754, Bonifatius bij Dokkum vermoord. Ofschoon Bonifatius meestal alleen wordt genoemd, lieten ook wijbisschop Eoba, 11 kloosterlingen uit Fulda en 50 andere martelaren in Dokkum het leven. Vorig jaar was het 1250 jaar geleden dat de roemruchte moord plaatsvond en dat vormde de aanleiding tot het “Bonifatiusjaar” met tal van herdenkingen, publicaties, tentoonstellingen enz. Niet alleen in Nederland (m.n. in Dokkum) werd de grote apostel herdacht, ook in zijn geboorteland Engeland en in Duitsland, waar hij de meeste sporen heeft nagelaten en tot op heden beschouwd wordt als de *Apostel der Deutschen*.

Door de moord op Bonifatius werd Dokkum al in de vroege Middeleeuwen een bekende bedevaartsplaats. Er zijn aanwijzingen dat in opdracht van de Frankische vorst Pepijn door gouvgraaf Abba een terp ter nagedachtenis aan de moord moet zijn opgeworpen. Overigens was de nauwe relatie tussen het Christendom en de Franken met hun vorstenhuis een van de verklaringen voor de grote weerstand van de Friezen tegen de missionarissen. In 775 was Willehad in Dokkum gekomen om het werk van zijn illustere voorganger voort te zetten, opgevolgd door Liudger, die van 777 tot 785 de eerste kerk moet hebben gebouwd. Naast deze kerk ontstond een kloostercomplex (met kapittel) met zorg voor zieken, wezen en ouderen, waarbij de monni-

ken zich aan de regel van St. Augustinus hielden. Tot aan het begin van de zestiende eeuw kende men in Dokkum een heiligdomsvaart (vgl. Aken en Maastricht), die met de invoering van de Hervorming definitief werd afgeschaft.

Naast deze vroege vorm van ‘toerisme’ vormde de haven de economische basis van de meest noordelijke stad van Nederland. Dokkum beleefde een grote bloei als handelsstad, maar veranderde na het verzanden van de haven in een stil landstadje met een centrumfunctie voor noord-oost-Friesland. De vroegere glorie van de stad is nog goed te zien aan het fraaie stadsgezicht met vele mooie panden (en pakhuizen) uit verschillende eeuwen. Het is zeer de moeite waard om kennis te maken met de rijke geschiedenis van de stad in het stedelijk museum, dat gevestigd is in het voormalige Admiraliteitshuis aan de Diepswal.

De Grote of St. Martinuskerk

Nadat we om 9.00 uur waren vertrokken uit Onstwedde (‘d Ekkelkaamp) kwamen we om plm. 10.30 u. in Dokkum aan. De bus werd geparkeerd bij de IJsherberg en via de Koornmarkt bereikten we de Grote Kerk, die sinds de Reformatie bij de Hervormden in gebruik is. We werden ontvangen met koffie en koek en daarna namen we plaats om ons te verdiepen in de rijke geschiedenis van de kerk. Uitgangspunt van het verhaal was het jaar 1580: de verovering van Dokkum voor de Prins van Oranje en de invoering van de Hervorming. Dokkum was op dat moment twee kerken rijk: de grote Abdijkerk met toren (de stichting van Liudger, gewijd aan Bonifatius en Paulus) en de direct daarvan ten zuiden gelegen ‘stads cleijne kerke’, de parochiekerk gewijd aan St. Maarten. De Abdijkerk en het kloostercomplex werden in dat jaar eigendom van de provincie Friesland, terwijl de St.

Maartenskerk in handen van de stad bleef. Beide kerken waren hard aan restauratie toe en het stadsbestuur met vele inwoners gaven de voorkeur aan de Abdijkerk. Helaas leidden onderhandelingen met de Provincie ertoe, dat de Abdijkerk moest worden gesloopt en dat de Staten zouden bijdragen aan de kosten van de restauratie van de St. Maartenskerk. In 1588 viel de Abdijkerk onder de slopershamer, waarbij alleen de grote toren werd gespaard, die echter in 1832 hetzelfde lot onderging. Ook het klooster verdween; de enige muur van het Augustijnerklooster is nog te vinden in het pand van hotel "De Abdij" aan de Markt. De sloop van de Abdijkerk betekende dat de vroegere parochiekerk nu de hoofdkerk van de stad werd waarbij de verkondiging van het Woord uitgangspunt werd voor de nieuwe kerkinrichting.

De huidige St. Martinuskerk dateert uit het begin van de 15de eeuw en bevond zich pal naast de zuidgevel van de Abdijkerk met toren (alleen een smal steegje scheidde de beide kerkgebouwen). Bij opgravingen bleek dat de kerk een voorganger heeft uit de 11de eeuw, waarvan de omtrek tijdens de restauratie van 1968 in de vloer is aangebracht. Aan deze kleinere kerk – uit tufsteen gebouwd – zijn tenminste drie houten kerken vooraf gegaan, terwijl de sporen van de eerste kerk van Liudger tot nu toe nog niet zijn gevonden. De huidige kerk is een forse, langgerekte zaalkerk met grote gotische spitsboogvensters en een spits op de in 1968 gereconstrueerde westgevel. De kerk is in twee perioden opgetrokken in de 15de eeuw: eerst het koor - waarvan de oorspronkelijke gemetselde gewelven in de 19de eeuw zijn verwijderd - en daarna het schip, dat altijd met een vlakke balkenzoldering overdekt is geweest. De merkwaardige bakstenen 'tonnen' op de grens tussen koor en schip zijn de restanten van enkele kolommen van een oksaal. Dit oksaal, dat met arcaden was opgebouwd, vormde de afscheiding tussen het priesterkoor en de lekenkerk, terwijl op het oksaal oorspronkelijk ook het orgel stond.

Aan de zuidgevel bevindt zich een prachtige kansel, bestaande uit een kuip – waarop fraai

rococo-snijwerk – met lampet en een klankbord. Heel mooi is ook de bewaarde *dooptuin*, het meest karakteristieke onderdeel van de protestantse inrichting van na de Hervorming. De dooptuin heeft de vorm van een hek, deels met een balusteropzetstuk bekroond en een middendeel met een rococopa-neel, waarop zich een prachtige koperen lessenaar bevindt. De dooptuin vormde de omheining, waarbinnen de belangrijkste liturgische handelingen in de gereformeerd-Calvinistische orde van dienst plaatsvonden. Een opvallend element in het koor is ook de fraaie poort in classicistische vormen uit 1798 met een allegorische voorstelling van Geloof, Hoop & Liefde en het wapen van Dokkum. Het voert te ver om alle interessante details in de kerk opnieuw te noemen, wel stonden we nog stil bij de vele prachtige grafzerken (plm. 90!) die in de vloer zijn opgenomen. Na de inleiding kon iedereen het gebouw bezichtigen terwijl het fraaie orgel werd gedemonstreerd. Het prachtige instrument dateert in origine uit 1584, werd door Helman in 1688 ingrijpend verbouwd, in de eeuwen daarna dusdanig veranderd dat Flentrop in 1979 de opdracht kreeg om een reconstructie van het binnenwerk naar de situatie van 1688 te maken (de kas is origineel). Het resultaat heeft u kunnen horen, en met de mooie klank ook de geweldige akoestiek van de kerk.

Via de oostzijde verlieten we de kerk en stonden buiten - voor de in 1734 gebouwde consistoriekamer met de klokgevel in Lodewijk XIV-stijl - nog even stil bij het feit dat hier de 'Protestantenbond', de landelijke organisatie van vrijzinnig-Hervormden, werd opgericht in 1870. Via een korte wandeling door de Hoogstraat, over de Zijl en door de Keppelstraat kwamen we bij het volgende doel van onze excursie:

De Bonifatiusbron (met kapel)

Na de Reformatie is het Rooms-katholieke leven nooit helemaal verdwenen in Dokkum. Van 1671 tot 1874 bestond er zelfs een Rooms-katholieke schuilkerk in een woning aan de Hoogstraat, die oogluikend door het stadsbestuur werd geduld. Na het herstel van de bis-

schoppelijke hiërarchie in 1853 kreeg de (schuil-)kerk van Dokkum in 1855 officieel de status van parochiekerk. Paus Pius IX stelde in 1878 zelfs een aflat in die verbonden was aan het ontvangen van de sacramenten en de biecht op 5 juni (sterfdag van Bonifatius) en/of het op een andere dag in deze maand in de kerk van Dokkum bidden voor het groeien van de Kerk. In het begin van de twintigste eeuw kreeg de Bonifatiusverering opnieuw een impuls door de oprichting van de St. Bonifatiusstichting. De van oorsprong Friese pater Carmeliet Titus Brandsma was de grote initiator voor de herleving van de bedevaarten en de bouw van een Bonifatiuskapel buiten de stad in de nabijheid van de Bonifatiusbron. Op deze plek – en niet volgens een andere overlevering die verwijst naar de plaats van de Abdijkerk in de binnenstad – zouden Bonifatius en de zijnen zijn vermoord. De inspanningen van Titus Brandsma (inmiddels zalig verklaard) en ook zijn rol in de Tweede Wereldoorlog leidden er in 1956 toe, dat Dokkum het officiële bedevaartsoord van het bisdom Groningen werd.

**Bonifatius-
bron met
kapel**

Bij de bron werden we opgewacht door de heer De Jong, die ons vertelde over de legendarische bron, de wonderbaarlijke genezingen die er in de afgelopen jaren hebben plaatsgevonden en de historische achtergronden van het Bonifatiuspark. Daarna bezochten we de ruime en indrukwekkende kapel, die gebouwd is uit gele Friese bakstenen in kloostermopformaat, terwijl de architectuur sterk doet denken aan de oudste kerkenbouw in deze streken (Romaans). Het geheel is opgetrokken volgens een heel bijzonder concept; een soort overdekt amfitheater met een

openluchtgedeelte in het midden, terwijl alles gericht is op het liturgische centrum met een altaar. Wat verder opviel was de merkwaardig goede verstaanbaarheid – zelfs zonder versterkers! In de rondgang van de kapel was een expositie samengesteld over het leven en werken van Bonifatius en de heer De Jong was ook daarbij onze gids. Men kreeg een aardige indruk van de enorme erfenis van Bonifatius, wiens actieradius een groot deel van Europa bestreek. Eens te meer werd weer eens duidelijk, dat de patronen van het Europa zoals wij die kennen, voor een groot deel in de tijd van de Kerstening zijn getrokken. Iets langer stonden we stil bij het paneel met de Dom van Fulda, waar Bonifatius ligt begraven en de fameuze codex met de zwaardhouwen wordt bewaard.

Tegen 12.30 uur verlieten we het Bonifatiuspark om in de Posthoorn aan de Diepswal te gaan lunchen. Daarna had men tot 14.30 uur de tijd om op eigen gelegenheid de binnenstad van Dokkum te gaan verkennen. We verzamelden ons weer bij de IJsherberg en vertrokken vervolgens naar het noord-oosten, en wel naar Metslawier.

Wat er niet op de cartouche stond...

In de uitnodiging had ik aangekondigd dat we naar een mooi terpdorpje in de Dongeradelen zouden gaan, waar een link naar Westerwolde gevonden kon worden. Dat de keuze op Metslawier was gevallen lag dus niet alleen aan het feit, dat het een bijzonder mooi, karakteristiek terpdorp is (beschermd dorpsgezicht), maar dat er een stukje geschiedenis van onze eigen landstreek te vinden is. Dit werd ons duidelijk, toen we met elkaar voor het portaal van de kerk stonden en de fraaie cartouche boven de ingang lazen:

'In den jare 1776 op den 13 Junij is de eerste steen gelegd aan deze kerk in den naam van den Hoog-Welgeboren Heer J.H. Gouddaeus, regter in civile en criminele zaken, Dijkgraaf en Vendumeester van Bourtange, Wedde, Nieuwe Pekel A en verdere onderhorige dorpen en Fortressen in Westwoldingerland, etc., etc., in derzelven Echtgenootte, de Hoog Welgeboren Vrouwe J.A. van Burmania, bezitterse der Fideicommissaire goede-

De cartouche op de kerk te Metslawier.
(foto: G.L. Nobbe)

ren van wijlen Zijne Excellentie J.G.C. van Burmania, in leven ...' [en dan al zijn titels: Generaal, Gouverneur, Intendant van de Staat, Opperhofmeester van Prinses Anna etc.]. Dit is aangebracht toen 'Dom. J.J. Florison waardig leraar in de gemeente Jezu Christi te Metslawier en Niaswier ...' was in het jaar 1834. Op deze geschilderde cartouche (hersteld in 1981) staat de naam vermeld van een in zijn tijd bekend personage in Westerwolde: de heer J.H. Gouddaeus. Hij behoorde tot de regentenklasse en sloot een goed huwelijk met een meisje Burmania, telg uit een oud en aanzienlijk Fries adellijk geslacht met (ondermeer) allerlei heerlijke rechten in Metslawier en omstreken. Toen de nieuwe kerspelkerk van Metslawier in 1776 werd gebouwd, lieten de 'prominenten' van het dorp zich niet onbetuigd en zorgden dat op deze manier hun namen voor het nageslacht werden vereeuwigd. Zoals gebruikelijk in die dagen, werden de titels en functies uitvoerig in een dergelijke tekst vermeld, net als in Metslawier. Echter; bij het lezen van de illustere titels en functies van de heer Gouddaeus en zijn familie, valt de Westerwolders juist op wat er **niet** opstaat! Op de cartouche wordt namelijk wel de belangrijkste functie van Gouddaeus – 'regter

in civile en criminele zaken' genoemd, maar niet de rechtstoel waar hij deze functie uitoefende, namelijk in *Bellingwolde en Blijham cum annexis*.

Volgens het 'Regeeringsboek van Feith'¹¹ heeft Gouddaeus deze functie uitgeoefend in de jaren 1750, 1751-69, 1771-75 en 1776-86. Hoewel hij lange jaren richter in Bellingwolde is geweest, is zijn carrière niet in alle opzichten succesvol verlopen. Al in 1753 duiken er al klachten op over zijn 'confuse administratie'. In de jaren die volgden bereikten het stadhuis van Groningen (Westerwolde c.a. was immers een Stadsjurisdictie) steeds vaker klachten over zijn functioneren. Jarenlang hielden de klachten zelfs aan, totdat in 1783 de ingezetenen een request aan Burgemeesters en Raad richtten. Hierin werd aangedrongen om een reglement vast te stellen, 'waarbij de manier van procederen op eenen vasten en behoorlijken voet werde gebracht'. Dit, omdat het bij de rechtspleging in Bellingwolde 'zoo-wel de crimineele als de civiele, nog op een zeer "irreguliere wijze" toeging'¹² en 'de processen aldaar langduurig en kostbaar, en de abusen groot en menigvuldig ...' waren¹³.

¹¹ GAG, toeg.nr. 835, arch.nr. folio 190a.

¹² Resoluties B & R van Groningen, 1 mei 1783.

¹³ Uit het Voorwoord van de *Ordre van Procederen voor de gerichten der Heerlykheid Wedde en Westerwoldingerland, Bellingwolde en Blyham cum annexis* (Groningen 1784).

De magistraat stemde na lang aarzelen (hielden de regenten een collega de hand boven het hoofd?) toe in een onderzoek en stelde syndicus Tiddens aan als rapporteur om de gerichten van Westerwolde en Bellingwolde-Blijham te onderzoeken. De volmachten van de Westerwoldse kerspels hadden inmiddels een waslijst van 34 klachten bij het stadsbestuur gedeponereerd¹⁴. Na het onderzoek van rapporteur Tiddens werd de gebruikelijke gang van zaken op het Rechtshuis te Bellingwolde op een pijnlijke manier duidelijk; de procedures waren er 'zo slordig, lang-

zaam en duur, dat ieder moet worden afgeschrikt voor dat Gerichte te procederen'. De conclusies van Tiddens werden als uitgangspunt genomen om een nieuwe procesorde voor de heerlijkheid op te stellen. Het jaar erop (1784) publiceerde de magistraat de *Ordre van Procederen voor de gerichten der heerlijkheid Wedde en Westerwoldingeland, Bellingwolde en Blyham cum annexis*, waarin zij 'gelastende Onzen Drost, Richteren, Adsessoren, en voorts elk en een ieder zich daar naar stiptelyk te gedraagen'¹⁵. In Bellingwolde heeft Gouddeaus het hele gebeuren blijkbaar terzijde geschoven, want de klachtenstroom bleef aanhouden. Tiddens vermeldde in zijn rapportage o.a.: de akten werden er 'ongemeen hol geschreeven (cliënten moesten per

blad betalen!) en de 'pupillenzaken' (de behartiging van de belangen van minderjarige erfgenamen) gingen 'minder om de pupillen dan om de jura', m.a.w. het uitschrijven van rekeningen was voor richter Gouddeaus blijkbaar belangrijker dan de zaakbehandling van zijn 'pupillen'. Naast deze gevallen van zelfverrijking, constateerde Tiddens ook fraude ten nadele van Burgemeesters en Raad. Gouddeaus nam namelijk sommige rentebrieven en afkoopsommen wel in de kladprotocollen op, maar niet in de officiële exemplaren die de Stadsrekenkamer voor

inzage ter beschikking moesten staan. De zaak werd nu echter hoog opgenomen (eindelijk, gezien de eerste klachten uit 1753 ...) en in een geding voor de Hoge Justitiekamer op 3 juli 1786 werd Jhr. Gouddeaus eerloos verklaard en uit zijn functie ontheven (een opmerkelijke stap in de regentenkringen van die dagen!). Hij werd in Bellingwolde opgevolgd door dr. A.W. Hoeth.

Wanneer we ons realiseren

dat de klachten over het functioneren van Gouddeaus al binnenstroomden ten tijde van de bouw van de nieuwe kerk van Metslawier, dan is het niet onaannemelijk te veronderstellen, dat hij zijn naam liever niet vereeuwigd wilde zien als 'richter van Bellingwolde en Blijham'. Het feit, dat de cartouche is aangebracht in het jaar 1834, doet ons zelfs vermoeden dat zijn nazaten deze gedachten deelden...

Na een wandeling om de kerk hebben we het interieur nog bezichtigd en de dag afgesloten met een bespeeling van het mooie orgel. Ook de terugreis verliep via de toeristische route: we volgden de 'Lauwersewei' naar Lauwersoog en gingen vandaar via Winsum en Groningen weer naar Onstwedde.

¹⁴ De misstanden worden genoemd in de Resoluties B & R (GAG) van 31 mei en 7 november 1783.

¹⁵ Uit het Voorwoord van de *Ordre van Prodederen ...* (Groningen 1784).

Waterbeheer in Westerwolde.

Bert Roossien

Een korte samenvatting van de lezing van J.W. Kok gehouden op 18 december 2004.

De heer J.W. Kok is werkzaam bij het Waterschap Hunze en Aa's. Als introductie op zijn betoog wordt een korte videofilm vertoond met sfeerimpressies van Westerwolde en het water.

Het waterschap Hunze en Aa's beslaat een gebied van zo'n 213.000 ha. Het is daarmee het grootste waterschap van Nederland. Ruwweg bestrijkt het waterschap het gebied ten oosten van het Eemskanaal en het Noord-Willemskanaal: het water stroomt vanaf de Hondsrug via de Hunze en de Oost-Groninger kanalen richting zee. Ook verschillende riviertjes met de naam Aa, zoals de Drentse Aa, de Westerwoldse Aa, de Mussel Ae en de Ruiten Ae vallen binnen het gebied. Vandaar de naam Hunze en Aa's. Alle kanalen, riviertjes en sloten in het waterschapsgebied hebben een totale lengte van 3525 kilometer. Het hoofdkantoor van het waterschap staat te Veendam.

Een van de primaire taken van het waterschap is het beheersen van de hoeveelheid water binnen het werkgebied. Niet overal is evenveel water nodig. Hierbij spelen verschillende belangen een rol. Als het water te hoog komt krijgen we natte voeten. Voor natuurgebieden willen we juist veel water. Ook in de landbouw is het waterpeil van groot belang. Waar te veel water is verrotten de gewassen. Daar waar woningen worden gebouwd is een hoge waterstand funest. Dan is er nog het grondwatergebruik van de plaatselijke industrie zoals de Avebe-fabrieken. De taak van het waterschap is zoveel mogelijk rekening te houden met al deze belangen.

Met behulp van de beken, kanalen en gemalen wordt het overtollige regenwater afge-

voerd. In het Westerwoldse gebied zijn in de twintigste eeuw veel natuurlijke beken gekanaliseerd en van stuwen voorzien om het grondwaterpeil op een voor de plaatselijke landbouw zo gunstig mogelijk niveau te houden. De laatste jaren tracht men op een aantal plaatsen de beken opnieuw te laten meanderen, bijvoorbeeld de Ruiten Aa bij Sellingen. Verder wil men bij stuwen vistrappen aanleggen zodat typische beekvissen (bijv. snoekbaars) weer kunnen migreren. Uiteindelijk wordt al het overtollige water in het Westerwoldse via de sluis in Nieuw Statenzijl afgewaterd op de Dollard. Tijdens een laagwaterperiode kan daar zo'n 4.000.000 kubieke meter water afgevoerd worden. Toch verloopt de afvoer niet altijd snel genoeg. Om overstromingen te voorkomen worden nieuwe gemalen in gebruik genomen, kades verhoogd en nieuwe waterboezems aangelegd; de Blauwe Stad en andere natuurterreinen zijn daarvoor uitermate geschikt.

Het waterschap is niet alleen belast met de regeling van de waterkwantiteit maar draagt tevens zorg voor de kwaliteit van het water. Hunze en Aa's houdt zelf nauwlettend de kwaliteit van het water in de gaten. In het laboratorium te Assen onderzoekt men watermonsters van zwemplassen, meren, sloten en kanalen. Ook het water van de rioolzuiveringsinstallaties wordt hier gecontroleerd om te zien of het schoon genoeg is om op het oppervlaktewater te lozen. Per jaar worden meer dan 10.000 analyses van watermonsters uitgevoerd. Naast reiniging van vuil water door middel van zuiveringsinstallaties wordt ook hard gewerkt aan het zuiveren van water langs natuurlijke weg; riet bijvoorbeeld vermindert het fosfaat- en stikstofgehalte in het water.

De historie van het water(beheer) in Westerwolde laat zich in een aantal perioden indelen:

In de prehistorie was het dal van de Ruiten-A aanvankelijk nog een zijarm van de Eems. Met het oprukken van het veen veranderden de waterlopen in veenbeken. De Westerwoldse waterhuishouding werd zo'n vijfhonderd jaar geleden van belang in verband met de militaire verdediging van de oostgrens; teneinde vijanden op afstand te houden hield men het water zoveel mogelijk vast met behulp van leidijken. De natte horizon rondom de vesting Bourtange werd tot 1851 gehandhaafd.

In de negentiende eeuw begon men met het afgraven van het Bourtangermoor. De ontginning zette zich in de twintigste eeuw door. Moerassen en vennen (bijv. in de Achterholte en Jipsinghuizen) verdwenen om plaats te maken voor landbouw. In het kader van de ruilverkaveling wogen de kosten die werden gestoken in het scheppen van nieuwe landbouwgrond niet altijd op tegen de opbrengsten van die nieuwe grond. Veel na-

tuurlijke waterwegen werden in deze periode ingedijkt en rechtgetrokken. Een nadeel daarbij was dat veel meeden verdwenen. Op 22 mei 1900 werden de kanalisatieplannen voor Westerwolde goedgekeurd en kon men beginnen met het graven van het Mussel-A en Ruiten A kanaal. In 1911 was het nieuwe kanalenet gereed.

In het kader van de realisering van een ecologische hoofdstructuur is men na 1990 begonnen met een grootschalige herinrichting van het landschap: de heer Jan Loots laat ons zien wat er nabij Wollinghuizen gebeurt: aan de hand van computeranimatie toont hij de oude situatie van rond 1830 met de toenmalige houtwallen, beeklopen en zandheuvelds. Bij de herinrichting van het beeklandschap wordt rekening gehouden met deze historische gegevens.

Voor meer informatie over het waterschap Hunze en Aa's kan men terecht op www.hunzeenaas.nl

Oproep

In verband met de viering van het 25-jarig jubileum van deze vereniging in september 2005, wil het bestuur een CD-ROM uitgeven met alle 25 jaargangen van het driemaandelijks tijdschrift van deze vereniging.

Het moeten zogenaamde PDF-bestanden worden, die doorzoekbaar zijn op tekst. Inmiddels zijn alle tijdschriften gescand en is er een begin gemaakt met de tekstherkenning (OCR). Aangezien bij een aantal jaargangen de drukkwaliteit niet optimaal was, kost het bij deze tijdschriften relatief veel tijd om een aanvaardbare kwaliteit te kunnen leveren.

Wij zoeken daarom nog een aantal vrijwilligers die een deel van het digitaliseren op zich willen nemen.

Voorwaarde is dat deze mensen (kunnen) beschikken over Adobe Acrobat (de volledige versie, niet de Acrobat Reader). Helaas is het vanwege de hoge kosten van de licenties niet mogelijk om vanuit de vereniging de vrijwilligers te voorzien van dit programma.

Om u aan te melden of voor meer informatie kunt u contact opnemen met:

Theo Hofman

e-mail: theo.hofman@xs4all.nl

tel. 0598-452417 (na 19 uur of in het weekend)

Het klooster Ter Apel na dezen

H.R. Aiking

Bijna drie eeuwen geleden woonden de voorouders van ondergetekende in Onstweddes oorspronkelijke pastorie, die van oudsher 'Poaterbörg' genoemd werd, op een perceel grond, dat reeds in het begin van de negende eeuw van de grote erve Wiltingh afgesplitst en aan de kerk geschonken was.

In 1458 kocht Jacobus, de toenmalige eigenaar van die erve Wiltingh (Poaterbörigs buurman dus) in het uiterste zuiden van Westerwolde de gronden met opstallen van het vroegere klooster bij Ter Apel op. Enkele jaren later schonk hij al zijn onroerende zaken, inclusief dus zijn erve Wiltingh in Onstwedde, aan de Orde van het Heilige Kruis (zie dit tijdschrift van juni 2002). Door die ontwikkeling werd het klooster Ter Apel betrokken in de belangstelling van Poaterbörigs historieschrijver. Voor de laatstgenoemde bleek dat een verrassend weerzien in te houden...

Op dertienjarige leeftijd was hij namelijk tijdens een verkenningsfietsstocht verzeild geraakt bij de restauratiewerkzaamheden van het klooster Ter Apel. Daar aangekomen genoot de knaap intens van de lommerrijke bossen, van het mysterieuze oude bouwwerk en van de zoete ranja in het Boschhuis. Het was liefde op het eerste gezicht. Sinds die zomer keerde hij jaar in, jaar uit naar de plek terug totdat het leven hem een andere richting wees...

De knaap groeide uit tot architect en wel één met historische belangstelling. Ter Apel was vergeten. Vergeten, totdat het klooster zeventig jaren daarna door bestudering van de Poaterbörg weer opdook in het bewustzijn. En nu is de interesse erin zo groot, dat de niet meer piepjonge knaap, behalve het verleden van het klooster, ook de toekomst ervan wil leren kennen. Dat laatste is onmogelijk. Als compensatie volgt hier dan maar een veron-

derstelde toekomst, noem het een *wishfull thought*.

In het jaar 1593 verloor het klooster bij Ter Apel zijn zinvolle, specifieke bestaansredenen. De monniken trokken weg en het achtergelaten gebouwencomplex werd gesplitst in een aantal deelbestemmingen die hun bestaan nog eeuwenlang wisten voort te zetten. Er werd gesloopt en er werd bijgebouwd, totdat in 1931 de nog overgebleven oude muren en ruimten door een alles omvattende en geslaagde restauratie konden worden geconsolideerd. Ter Apels klooster was gered.

Na de oorlog en na de daarop aansluitende lange periode van wederopbouw begon men zich te bezinnen op een nieuwe specifieke bestemming voor de aloude abdij. Tenslotte werd het: Museum voor kerkelijke en religieuze kunst.

Een consequentie van die keuze is, dat het klooster aantrekkelijk moet worden gemaakt voor een groter en gevarieerd publiek. En dan denken wij in de eerste plaats aan de bereikbaarheid. Vele wegen leiden naar Rome, maar Ter Apel ligt niet aan de Tiber, bezit zelfs geen spoorwegstation ... Verder bestaat de abdij (het doel van menig verre reis) slechts uit één gebouw, dat een oppervlakte beslaat van 40 bij 50 meter en dat niet duidelijk in de ruimte geplaatst ligt. De omgeving is van oudsher schitterend, maar voor de bezoeker is bijvoorbeeld de toegangsweg dusdanig gelegen, dat hij of zij het gebouw de rug moet toekeren, alvorens het toepad ervan te hebben bereikt.

Mede door recent gevonden gegevens, kan op historisch verantwoorde wijze daar iets aan worden gedaan. Nu wij namelijk de situatie van de beide voorafgaande kloosters hebben leren kennen, is het mogelijk geworden de gedachtegang van de meer geïnteresseerde bezoeker een nog verder reikend perspectief te bieden.

Hiernavolgend willen wij een paar ideeën dienomtrent te berde brengen, waarbij wij ons bewust zijn dat, zolang de exacte afmetingen van de kloosters 1 en 2 door het ontbreken van archeologisch onderzoek nog niet bekend zijn, wij het zullen moeten doen met een benadering van die afmetingen. Over die benadering is geschreven in dit tijdschrift van september 2003 en in dat van maart 2004. Onze eerste suggestie is:

Plant een brede strook van bij voorkeur inheemse struiken langs drie zijden van die benadering. Laat die strook niet verder uitgroeien dan tot één meter boven het maai-veld, met eventueel op beide vrije hoeken een soort accent (uw hovenier kent zijn vak). Binnen de op deze wijze omvatte ruimte zal de bezoeker zich een idee kunnen vormen over de plaats en over de afmetingen van de beide niet meer bestaande kloostergebouwen, namelijk dat van 'Eens' en dat van 'Jacobus'. Dit kan hem of haar stimuleren zich in gedachten verder te laten voeren en zich te verdiepen in de vroegste historie van de abdij, alvorens de realiteit van het nog wel bestaande klooster nummer 3 (ook al vijf eeuwen oud) binnen te gaan... De door de plantsoenstrook omsloten ruimte zelf zou onderhouden kunnen worden als grasveld met een paar schapen.

Een tweede suggestie betreft de infrastructuur: De rijweg langs de ingang van het thans bestaande toepad, die indertijd is aangelegd met veronachtzaming van respect voor het gebouw waartoe hij diende, zou moeten worden opgeruimd en vervangen door de wat verder naar het oosten liggende, grotendeels nog aanwezige beukenallee.

Dieallee is de oorspronkelijke oprijlaan naar het klooster van 'Eens' en naar dat van 'Jacobus' (de kloosters 1 en 2) en vooral nu de plaats van die voormalige abdijsgebouwen teruggevonden is, zou men die oprijlaan zijn oude functie kunnen hergeven... Een moeilijke opgave, maar problemen van planologische, eigendoms- en financiële aard, wegen niet op tegen het resultaat dat er voor de gemeenschap mee bereikt zou worden, name-

lijk het opnieuw in den brede (en nu blijvend) in beeld brengen van het areaal waaruit het thans bestaande dorp Ter Apel is ontstaan.

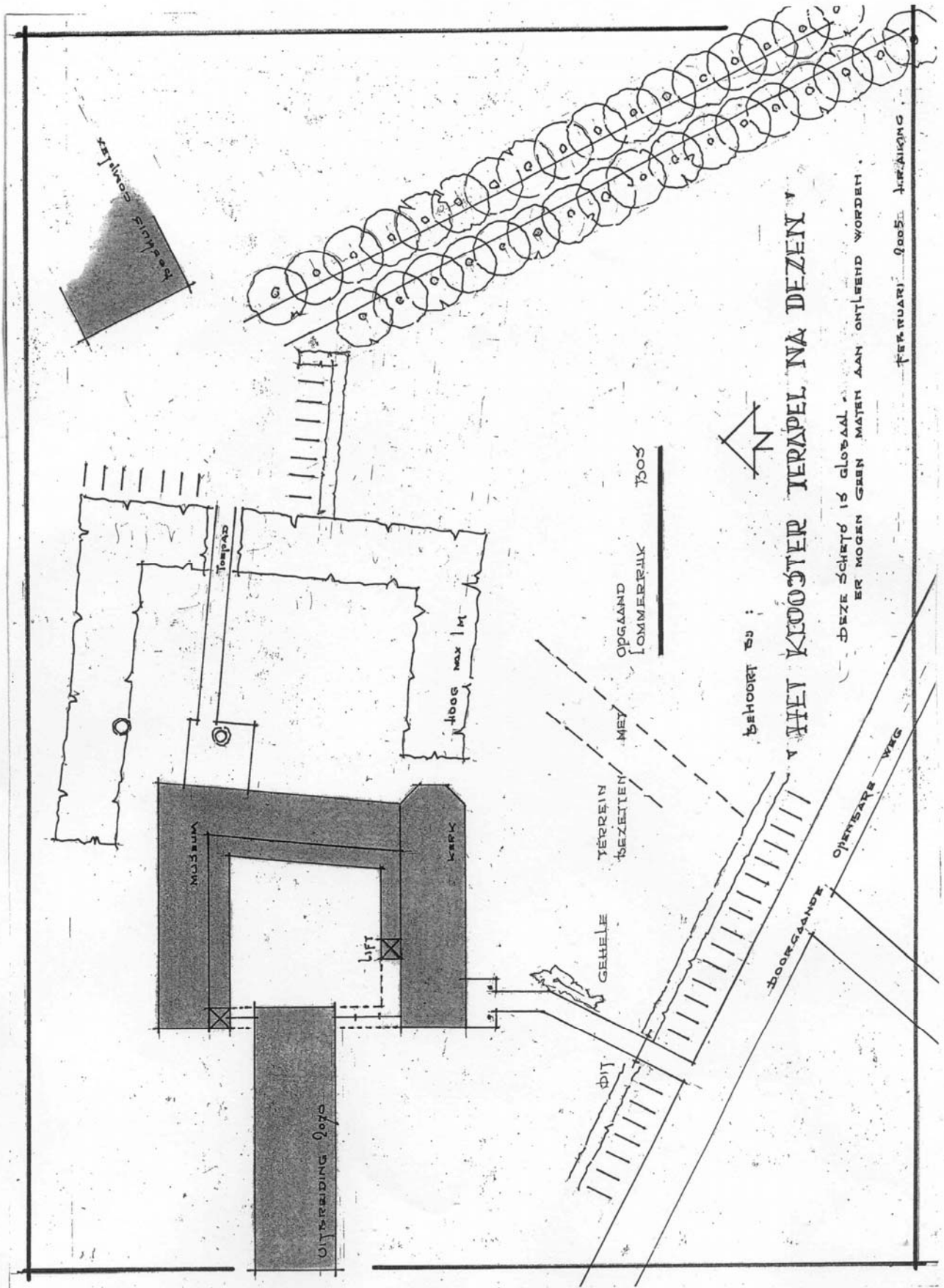
Nog altijd prijkt op de planologische kaarten van Ter Apel de gebiedsnaam 'Heerenland'. Die naam herinnert aan de 'Heeren van Antonius', de charismatische broeders die vermoedelijk reeds in het jaar 900 de streek beheerden en bewerkten vanuit hun gastvrije nederzetting bij de Ae-poel (zie dit tijdschrift van maart 2004). Die gastvrije nederzetting is de kiem van het tegenwoordige klooster. Dat klooster en haar omgeving herinneren ons dus aan de sympathieke oorsprong van het nu bestaande dorp Ter Apel: Gastvrijheid en verzorging voor vreemdelingen.

De nieuwe ingang van de allee aan de openbare rijweg zou kunnen worden samengesteld uit twee ruggelings naar elkaar gerichte woningen van allure met daartussen eventueel een wel of niet afsluitbaar hekwerk. Een monumentaal, maar uiterst sober geheel, dat qua vorm en materiaal aan de openbare weg al iets doet vermoeden van de waardigheid der oude abdij in het verschiep. De beide exclusieve woningen kunnen worden verhuurd.

De allee zelf ligt prachtig gesitueerd ten opzichte van het drievoudige klooster. Hij wekt vanaf het begin verwachtingen die in de loop van het tracé worden opgevoerd, om tenslotte te eindigen tussen de waterputten in de voorhof. Daar in de voorhof ligt de ingang van het Kloostermuseum, waar de tijd al vijf eeuwen heeft stilgestaan...

Terzijde: Elk gebouw bezit ruimtelijk drie dimensies: de lengte, de breedte en de hoogte, maar dat klooster bezit ook nog een vierde dimensie, namelijk de diepte in de tijd. Die diepte is een hoogwaardig en niet maakbaar fenomeen: vijf eeuwen gestolde historie...

De beide tot nu genoemde suggesties, namelijk de omtuining van de bouwplaats der beide voormalige kloosters en het herstel van de oude infrastructuur in de directe omgeving, zijn uitgevoerd gedacht in de komende

vijf of tien jaren. Met de uitvoering van suggestie nummer 3 zal men 50 jaren geduld moeten hebben, want de uit 2002 daterende uitbreiding aan de westzijde van het oude klooster zal eerst moeten zijn afgeschreven en de vormgevers ervan zullen eerst hun ogen moeten hebben gesloten, alvorens die misgreep zal kunnen worden onderkend en geamoveerd.

De bouwers uit 1930 hebben indertijd de voormalige westvleugel, die in 1755 al gesloopt werd, niet willen of, om budgettaire redenen, niet kunnen terugbrengen. Van die westvleugel bestond trouwens ook geen afbeelding. Men heeft de bestaande open wond van de binnenhof dus gerespecteerd in de vorm waarin men haar heeft aangetroffen. Toen zestig jaar na die beslissing een ruimtelijke uitbreiding ten behoeve van de beoogde museumfunctie noodzakelijk geacht werd, kwam tevens de wens ter tafel, de in 1755 onderbroken interne rondwandeling rondom de binnenhof weer mogelijk te maken.

De redenen, waarom men voor deze betrekkelijk geringe, maar vanwege die 500 jaren uitermate gevoelige opdracht, een architect in Denemarken heeft gezocht, is mij niet bekend. Het werd nog wel een professor. Waarschijnlijk een heel vriendelijk man en een kundig architect, maar zijn betrokkenheid bij ons klooster is achteraf te betreuren. Hij ontwierp een nieuwe, een moderne westvleugel met een souterrain. Dat is een te fors deel van het totale gebouw om te kunnen worden geïnterpreteerd als *quantité négligeable*. De uitbreiding heeft het toch al kwetsbare klooster geen goed gedaan. Zo vertoont de compositie van het gevelvlak een schaal, een ritme en een graad van verfijning die aan het oude gebouw wezensvreemd zijn. De gevel zelf werd uitgevoerd in naar verhouding te harde materialen en kleuren. Verder doen de aansluitingen aan het bestaande werk, hoewel technisch misschien hoogwaardig, architectonisch nogal geforceerd aan en vormt het dak een vreemd element in het pannenlandschap. Samenvattend bestaat de indruk dat de nieuwbouw een soort verfijnde

industriearchitectuur presenteert, die niet past bij, maar ook niet vrij is van dat bonkige bouwwerk uit de middeleeuwen. Wat wij zien is een moderne massa, vastgebakken aan een middeleeuws dito. Die twee omsluiten samen ook nog een verknoeide binnenhof.

Te zijner ontlasting zij opgemerkt dat de professor financieel en anderszins door de opdrachtgever wel meer gebreideld geweest zal zijn dan hem lief was, dat hij met zijn ontwerp het gat tussen de noord- en zuidgevel toch maar heeft gedicht en dat hij de interne rondwandeling weer mogelijk heeft gemaakt. De eigen aard van zijn studieobject lijkt hem echter te zijn ontgaan. Driemaal jammer!

Waar was Monumentenzorg toen één van Neerlands, als zodanig officieel erkende honderd topmonumenten op de operatietafel lag?

Suggestie nummer 4 betreft een ander heikel punt: Het probleem van de binnen afzienbare tijd onherroepelijk opkomende behoefte aan uitbreiding. Het thans bestaande complex biedt daartoe geen mogelijkheid.

Oude, min of meer betrouwbare afbeeldingen, brengen ons in de verleiding te gaan spelen met gedachten over uitbreiding boven de nog aanwezige kloostervertrekken, dus over reconstructie van de voormalige slaapverdieping op de noord- en oostvleugel. Een pracht gelegenheid om de moderne mens een blik te gunnen op het bestaan der kloosterbroeders van vóór 1590 en voor de studerende onder hen, zich in te leven in de beweegredenen dier mensen. In elke slaapcel zou een facet van het doen en laten der toen levende monniken uitgebeeld en verklaard (c.q. discutabel gesteld) kunnen worden. Een aantal andere cellen zou men kunnen samen-trekken tot zalen voor bijeenkomsten en voor expositie of berging van reeds aanwezige en toekomstige museumstukken.

In het landschap zou het klooster, inclusief de herstelde verdieping, als bouwblok meer tot zijn recht komen, zich duidelijker manifesteren als *piece de milieu!*

Daar staat wél tegenover dat de argeloosheid van het bestaande, zich kwetsbaar opstellende restant klooster enigszins verloren zou gaan. Voor bezoekers zou de abdij echter meer de moeite waard zijn om 'de verre reis' te ondernemen. Het klooster zou in het landschappelijk nog steeds aantrekkelijke Westerwolde kunnen uitgroeien tot een trekpleister als de vesting Bourtange, zij het van geheel andere aard, met geheel andere inhoud en met geheel andere voorgeschiedenis.

Twee belangrijke vragen doemen daarbij op: Kan de reconstructie gezien de oude afbeeldingen historisch voldoende worden verantwoord? Is het opnieuw aanbrengen van die verdieping technisch uitvoerbaar zonder noemenswaardige schade aan het bestaande authentieke klooster te veroorzaken? Er zullen veel gewetensvolle keuzen en afwegingen moeten worden gemaakt. Het vinden van de architect zal moeilijk zijn. Wij van onze kant zouden kiezen voor een wat oudere, misschien gepensioneerde, maar zeker geïnspireerde man, die nagenoeg dagelijks het werk kan bezoeken (wij denken daarbij aan 1931). Als deze functie 25 jaren geleden ontstaan was, zouden wij ons, indien er voor uitgenodigd, graag ter beschikking hebben gesteld. Resumerend achten wij de herbouw van de verdieping, zij het met bovengenoemde reserves, niet onaanvaardbaar. Wij nemen aan, dat op deze wijze voldoende speling zou ontstaan voor de onherroepelijk uitdijende exploitatie van het museum tot aan het jaar 2055.

In dat jaar 2055 wordt de westvleugel uit 2002 namelijk geamoveerd gedacht (zie onze suggestie nr. 3). Illusoir?

Toen Nederland in het begin van de vorige eeuw een net van macadamwegen aanlegde, kon men zich niet voorstellen dat 75 jaren later een honderdvoudig net van brede betonwegen over datzelfde Nederland zou zijn gespannen. Organisatorisch, technisch en economisch was dat in het begin van de twintigste eeuw gewoon ondenkbaar.

Zo zal de afbraak en vervanging van die Ter Apeler nieuwbouw in 2055 een *peanut* zijn

terwijl in datzelfde jaar het oude klooster onbetaalbaar zal zijn gebleven.

Er komt dus ruimte vrij voor een uitbreiding, die op velerlei wijzen vorm gegeven kan worden. Een van de vele mogelijkheden die zich dan melden, hebben wij op de hierbij afgedrukte plattegrond van het areaal schematisch weergegeven:

Met als uitgangspunt dat de identiteit van het oude klooster natuurlijk niet mag worden geschonden, projecteren wij aan beide uiteinden van de bestaande oude kloostergang, op de plaats dus waar deze onderbroken is, een niet in het oog springende lift, richting souterrain.

De uitbreiding zelf bestaat uit een rechthoekig gebouw (souterrain met één of twee bouwlagen daarboven), dat ondergronds middels een ruime hal aansluit op de terplekke eveneens ondergrondse nieuwe rondgang van het klooster.

Bovengronds zien wij een strak blok, breed acht à tien meter en hoog maximaal zes meter, met een plat dak zonder oversteek, dat met zijn oostelijke kopwand een gedeeltelijke afsluiting vormt van de binnenhof. Het nieuwe blok staat dus geheel vrij in de ruimte en raakt het oude gebouw (met of zonder verdieping) nergens aan. Tussen het nieuwe blok en de eindgevels van de oude noord- en zuidvleugel plaatsen wij, ter markering van de hof, een ruim twee meter hoog hek van zware spijlen.

Die hof blijkt maar even drie eeuwen ouder te zijn dan het er, na de brand omheen gedrapeerde tegenwoordige kloostergebouw. Door archeologen werd in 2001 namelijk vastgesteld dat daar ter plaatse een boerderij heeft gestaan van het type Gasselte B1, gebouwd tussen 1100 en 1400. Omstreeks 1216, toen klooster nummer 1 ontstond, werd daar dus de boerenhoeve gesticht (of van de Antonius-Heeren overgenomen), die dat klooster en later ook klooster nummer 2 heeft voorzien van vlees, vet, wol, huiden, groenten, graan, melk en dergelijke.

Volgend op de grote brand van 1472, waarbij klooster nummer 2, inclusief de overblijfselen van klooster nummer 1 verwoest zijn, moest

klooster nummer 3 gebouwd. Omdat er gedeelten van nummer 1 en 2 in dat nieuwe klooster werden opgenomen, was de plaats daarvan bij voorbaat vastgelegd, met als gevolg dat onze boerderij het veld moest ruimen. De door de boerderij verlaten plaats promoveerde in de nieuwe conceptie tot binnenhof met kruidentuin. Die kruidentuin is na de reformatie in gebruik genomen als begraafplaats. In 2001 werden de graven ervan met gepaste zorgvuldigheid geruimd.

In die hof (wij leven nog steeds in 2055), waar de zonnestralen nu weer vrije toegang hebben, planten wij lage, kruidachtige gewassen of bloemen. Ter wille van de historie, maar ook voor de schaalverhouding, planten wij er geen struiken, vooral geen 'buxus in Lenôtre stijl', zoals in de twintiger jaren van de vorige eeuw door deskundigen zou zijn geadviseerd.

Het nieuwe blok van de uitbreiding vertoont geen glaspuien, maar lichtopeningen van bijvoorbeeld 75 à 100 cm in het vierkant, die spaarzaam over de gevels zijn uitgestrooid als eenlingen en/of als groepen. Teneinde de rijke kleurnuances in de oude kloostermuren te ondersteunen, te versterken, beter te laten uitkomen, geven wij het nieuwe blok (geen baksteenarchitectuur) als hoofdkleur: 'warm grijs', met accenten of details in krijt wit en gitzwart. Daarbij zullen wij extra aandacht hebben te schenken aan de kopwand in de hof. De andere kopwand, dus het westelijk uiteinde van het nieuwe blok, zal naderhand (indien gewenst), ad libitum, in welke vorm dan ook, kunnen worden uitgebreid.

Tenslotte zouden wij willen pleiten voor het terugbrengen van de hoofdingang der 'lekenkerk' naar zijn oorspronkelijke plaats in de zuidgevel van die kerk. Niet alleen op historische gronden, maar ook ten gunste van de gevelcompositie en tenslotte zou het de plaats vrijmaken voor een mogelijke markering van het gebouw (of uitbouw) dat oorspronkelijk aan de westzijde van de kerk heeft gestaan, of ontworpen is geweest: Toren? Baptisterium? Te zijner tijd graag opheldering daarover van de archeoloog.

Met deze vijfde suggestie zijn wij aan het einde gekomen van ons verslag over de dingen die wij zagen en de gedachten die wij dachten, toen wij antwoord zochten op de vraag: Ter Apel, hoe verder? Ter Apel waarheen?

Naschrift d.d. mei 2005.

Dit, ons laatste artikel over het klooster Ter Apel, is geschreven voor het kwartaalblad van de Vereniging voor Genealogie en Historie "Westerwolde" van maart 2005. Aangezien dat nummer vanwege organisatorische problemen toen helaas niet kon verschijnen, moest het artikel wachten tot de editie van juni. Tijdens die wachtperiode werd het ingehaald door een themanummer van een ander kwartaalblad: "Groninger Kerken" d.d. april 2005, over hetzelfde onderwerp.

In dat mooie themanummer, voorzien van prachtig fotomateriaal is een verhelderende toelichting opgenomen van de heer H. Boerema over de voorgeschiedenis van de uitbreiding en ook een indringende analyse over het bereikte resultaat, geschreven door het redactielid, de kunsthistoricus dr. C.P.J. van der Ploeg.

Met de inhoud van laatstgenoemde bijdrage kunnen wij ons nagenoeg geheel verenigen, maar van der Ploeg gaat niet ver genoeg. Hij probeert de uitbreiding serieus te nemen; hij wijst op een aantal fouten, betreurt de tijdnood en heeft begrip voor een paar andere zaken, maar waar het ons om gaat, is dat de uitbreiding in deze vorm niet had mogen plaatsvinden. Het vijf eeuwen oude klooster met zijn acht eeuwen oude geschiedenis is door de nieuwbouw dermate aangetast, dat wij moeten spreken van gezichtsverlies, maar wat veel ernstiger is: van bijna volledig karakterverlies, met als enig mogelijk perspectief: afbraak van de nieuwbouw tot op de laatste steen! Zie suggestie nummer 3 hierboven.

*H.R. Aiking Architect B.N.A. Sr.
Pres. Kennedylaan 167 Velp*

“Herdenking van een reisje na het Klooster Apel om hout te halen”

R. Georgius

Van dhr. R. Georgius ontvingen wij het gedicht met bovenstaande titel, gemaakt door zijn bet-overgrootvader Jochem Remmes Georgius uit Blijham¹⁶. Van deze voorvader van dhr. Georgius is een schriftje bewaard gebleven waarin hij in 1846 zijn verzameling rijmwerk schreef. Voorin het schrift is een titelblad opgenomen:

*Fragmenten
van de
Vruchten mijner eenzaamheid
in gedigten op bijzondere tijden
en gelegenheden in dit boek
geschreven in Maart 1846*

Behalve het navolgende verslag op rijm van een reis naar het productiebos bij het Klooster Ter Apel, bevat het schriftje een aantal naam-dichten (elke letter van de naam is de eerste letter van een dichtregel) ter gelegenheid van de verjaardagen van zichzelf, zijn kinderen en kleinkinderen en gedichten naar aanleiding van andere bijzondere gelegenheden en episodes in zijn leven (langdurige koorts, slapeloze ‘namiddenachten’).

Uit de inhoud van de gedichten en het veelvuldig gebruik van bijbelcitaten blijkt dat de heer J.G. Georgius een vrome man moet zijn geweest. Daarnaast blijkt een grote betrokkenheid bij zijn familie en de natuur. Onderstaand werk is zeker ook romantisch te noemen.

‘t Was in den zomertijd, in ‘t langste van de dagen
Toen ik des morgens vroeg met paarden en met wa-
gen
Naar ‘t Klooster Apel reed om uit het Bosch daarvan
Te halen een vracht hout, voor eenen timmerman

‘t Was overdag zoo heet, de warme zonnestrallen
Die maakten ‘t losse zand, geweldig aan het malen
Dies reisde ik alleen, wat vroeger als ‘t bestek
Van andren was gemaakt voor ‘t algemeen vertrek
De morgenstond was schoon, natuur deed mij verblij-
den
Ik had ‘t nu in den tijd en kon dus zachtjes rijden
Het pluimgediert’s gezang in ‘t zachte morgenuur
Verrukte mijn gemoed, in ‘t schoone der natuur
En die natuur bemindt en in de zomerdagen
Op Westerwolde komt, vindt zeker daar behagen
Daar is ‘t geheel natuur, al wat ons oog daar ziet
De mensch is zelfs daar mensch, men vindt daar ‘t
masker niet
Voorvaderlijke deugd, oprecht in leer en leven
Van ongelooft bevrijd, van bijgeloof ontheven
Zoo deugdzaam vergenoegd is daar het volk van
aard
Elk woont in stille vrees, bij zijnen eigen haard
Wen ‘s morgens daar de zon, genaakt in de Ooster-
kimmen
Dan ziet men hare glans, door bos en bomen glim-
mend
Dan heft het pluimgediert haar orgeltonen aan
Men hoort dan hier en daar, het nagtegaaltje slaan
De douw, de zilv’ren douw, besproeid met milde
druppen
Het gras en groene kruid, ja zelfs de heidetoppen
Zo word het woeste veld, ook door die vogt gedrenkt
Die struik en kreupelbos zijn groei en wasdom
schenkt
Hier schiep natuur de eik, die eeuwen lang hier ston-
den
Geworteld in het zand, op onbebouwde gronden
Zij steken ‘t hoofd omhoog, trotseren ‘t felst orcaan
Maar blijven wat ook woed, toch onbeweeglijk staan
“Zo staat de Christen pal, als d’eik in tegenspoeden
Als alles hem ontzinkt en harde stormen woeden
Dan vest hij ‘t oog op God, beveelt hem alle aan
En ‘t anker zijner hoop blijft onbeweeglijk staan...”
Daar loopt de kronk’lend Aa, op Drentse grond gebo-
ren
Door woud en bosschen heen, en schijnt zich zoms
verloren
Hoe zagt loopt hare stroom, al murm’lend na benêen
‘t Is of z’een uitweg zoekt, waar z’eindelijk moet heen
Elk vloeiend beekje die, van heind en verre komen
Ontlasten zich van vogt, in hare zachte stromen
Men vind haar hier en gints, heel Westerwolde door
Al sling’rend heen en weer, zij houd geen effen spoor
Dan ziet men haar bijlangs, de vrugtbaar korenlanden

¹⁶ Zie ook het artikel in dit tijdschrift jrg. 24 nr. 4 over de boerderij De Leestermeeden in Blijham

Dan vind men in in 't bos, men wilgenhout begroeid
Dan door een effen dal, wiens oevers zij besproeid
Daar ziet men dan het gras, met aangename bloemen
Zelfs lelien es velds, zo schoon en hoog te roemen
Daar maait de landman 't hooi, voor 't veen van zijne stal
Daar is 't verrukkelijk schoon, daar is 't een effen dal
Gints is de weg gebaad, door schaduwrijke bomen
Die d'hete middagzon, haar stralen heeft benomen
Dit lommerrijke bos, weergalmd van 't volgenheer
Dat als is aangestemd, tot Godes lof en eer
Het schone korenveld, dat w'hier en gints aanschouwen
Naast heideveld herschept, in vrugtbare lands douwen
Is dit dan ook Natuur? Neen! Door de nijv're hand
Is deze grond ontgind, in vrugtbaar roggenland
Verrukkend schoon gezigt, die grote korenvelden
Met golvend graan bedekt, zo ziet men toch maar zelden
Hoe zagjes drijft de wint, hun halmtjes heen en weer
De pas ontluike aar, zwaait golvend op en neer
"O, liefderijke God, wie kan Uw goedheid uiten
Zo doet gij voor de mensch, het brood uit d'aaarde spruiten
Gij wenst ons eeuwig heil, en wenkt ons ieder uur
Tot liefde en geloof, door 't rijke der natuur ..."
Zal ik nu van het bos, van Polling niet gewagen
De schoonste die 'k hier zag, in mijne levensdagen
Deels door natuur gegroeid, deels door de nijv're hand
Van 't vroege voorgeslagt in goede grond gepland
Hier voeld ik mij verrukt, 'k zie eeuwen durend eiken
Die met haar fiere kruin, zo hoog om hoge reiken
Haar ongenaakbaar top, verduisterd 't zonneligt
De digt bewassens tak, waarvoor de stormen zwigt
Haar dikke lange stam staat regt gelijk pilaren
Die in het hondert om zich naast elkander scharen
De ruwe grove bast, die d'eeuwen heeft verduurd
En in den wintertijd, door zijm en ijzel gluurd
Wort over 't robbig vel, met klimop overtoegen
Wijl and'ren hunne roem door 't groene mos verhoegen
De kamperfoelie sluit zich rondom hare stam
Verspreid haar zoete geur die uit hun bloemtjes kwam
d'Echgo klinkt door de lugt, door 't fel gekras der raven
Die d'honger (door den roof) van hare jongen laven
De kleppend ojevaar vliegt snel in hare vlugt
Klapwiekend naar omhoog in d'held're ruime lugt
De reiger vormt het nest in d'hoogste eikenbomen
Op dat niet onvoorziens, hun onheil overkomen
De zwarte kraai vliegt op, zweeft heen en weer om buit
Het tortelduijfe kirt en broed zijn ei'ren uit
De schorre kikkvors kwaakt in vuile waterplassen

Op slibberige rit, waar uit hun jongen wassen
Verrukkende natuur 't geen men hier hoort en ziet
Mijn hart gevoeld het, maar beschrijven kan ik het niet ...
Ik hadde bij dit bos, wel een halfuur versleten
En zoude dus mijn reis geheel en al vergeten
Ik kwam door Weende en door Jipsinghuizen heen
En dat na Zelling toe, zo ver was ik alleen
toen reden wij te saam, een ieder met zijn wagen
Tot digt aan 't Klooster toe, na 't bos de Rugelagen
Daar gin men aan het werk en lade daar de vragt
Reed weer aan Zelling toe, daar bleef men over die nagt
Hier moest men dan vooreerst voor zijne paarden zorgen
Die stonden daar op stal, tot aan de vroege morgen
En wij, wij zetten ons toen vrolijk aan den dis
Elk at en dronk met lust en ieder was weer vris
En toen had men te saam veel grappen te verhand'lend
Ik ging met sommigen het dorpje eens doorwand'len
't Is een bevallig dorp, zo ned'rig opgebouwd
Met lemen muur en wand, de geven steen en houd
En vaak met eikloof tot den schoorsteen toe bewassen
Waar 't steil, dog lage dak, zo fraai en juist op passen
Wen daar de gulde zon, in 't west heur laatste groet
Aan huis en boom en loof, met zagte stralen doet
Dan treed de landman zagt, van d'hete zon beschenen
Vermoeid door 't akkerwerk weer naar zijn woning henen
Daar vind hij dan verblijd zijn huisgezin vergaard
In vreed elk bij zijn werk aan zijn beroekte haard
Dan komt zijn melke vee bij huis uit groene dallen
Elk melkt zijn koeijen uit en laat zij in de stallen
Daar worden zij verzorgd, met heideplag gestrooid
Elk koe weet net zijn plaats en 't werk dat is voltooid
De herder met zijn hond en duizenden van schapen
Die uit het heideveld des daags hun voedsel rapen
Die gingen 't dorpje in en volgden d'schapenklok
En na dat schel geluid ging ieder in zijn hok
"Dan wijl ik dit nu schrijf, gaan mijn gedagten verder
En den aan Godes zoon, die trouwe goede herder
Die op den avondstond zijn schapen brengen zal
Als d'levenszon verdwijnt in zijnen schapen stal
Wij zijn Zijn schapen die hij voeden wil en weiden
Die naar Zijn stemme hoort, die wil hij veilig leiden
Maar die Hem ziet en volgt, en doet zijn eigen zin
Zijn van Zijn schapen niet, en gaan zijn stal niet in ..."
Nu wiert alles stil, de zon was reeds gedoken
Men zag nog hier en daar de lage schoorsteen rooken
De huisman met zijn volk at d'avondkost met lust
En dankt zijn weldoend God, begeeft zich in de rust
Toen kwam de zilv'ren maan en zagte avondsterre
En schoot zo koel op d'aard heur strelen heind en verre
't Gestarnte in de lugt aan 's hemels ligten aan

Het donker nachtkleed breid, zeg over 't aardrijk
 heenen
 En 't druk gewoel des daags, was nu geheel verdwe-
 nen
 't Was stilte van rondsom, men hoord geen ruischend
 blad
 En alles was natuur, zulks kies ik voor een stad
 O lieve zomernagt, 'k zal u niet ligt vergeten ...
 Nu na ons paarden toe, en zien of zij nog eeten
 En straks weer an de reis, elk maak zijn zaken klaar
 De nagt die is voorbij, de morgenstond is daar
 Toen reed men zagjes voort, en zag aan
 d'oosterkimmen
 De horiezond veligt, en door de struiken glimmen
 Men hoorde 't pluimgediert, nog zagte tonen slaan
 En alles kondigde de lieve morgen aan
 Straks kwam de gulde zon uit zijn slaapkamer treden
 Gelijk een bruidegom op dit halfroond beneden
 En toen weergalmd de lugt van 't vrolijk voglenheer
 Die zongen overluid tot hunne Scheppers eer
 Nu zag men hier en daar, bij 't kriecken van de mor-
 gen
 De mensch uit slaap gewekt, om voor 't beroep te
 zorgten
 De een kwam half gekleed en opende zijn deur

Keen in de lugt eens rond met een gezonde kleur
 Daar stond een voor het huis te guwen en te gapen
 En hadde graag nog wel een uurtje langer slapen
 Hier ging de rook omhoog uit eenen lage hut
 Terwijl de vrouw met haak en emmer water put
 Daar, stoot een jonge maagt de houten vensters open
 Ziet ons nieuwshierig aan, en komt na buiten lopen
 Gints kwam een arbeidsman door bos en struiken
 gaan
 Met schoffel en met bijl en houten schoenen aan
 Daar gints, daar loopt een man in 't groene veld te
 dwalen
 Hij zal welligt van daar zijne paarden willen halen
 De gente met zijn gans, zo blank gelijk de swaan
 Die zag men in het gras, met zestien jongen gaan
 En nu liet ieder weer zijn koejen uit de stallen
 Te weiden in het veld, naar eigen welgevallen
 Zo wert dan iedereen weert tot zijn arbeid steld
 En 't vogelen gezang klonk door het gansche veld
 En dit was ook het geen dat ons het meest verheugde
 Dies reisden wij ons weg, met blijdschap en met
 vreugde
 En kwamen welgemoed te huis met onze vragt
 Hiermede was de reis geheel en al volbragt.

De Huguenin-kaarten van Groningen

H.J. Versfelt

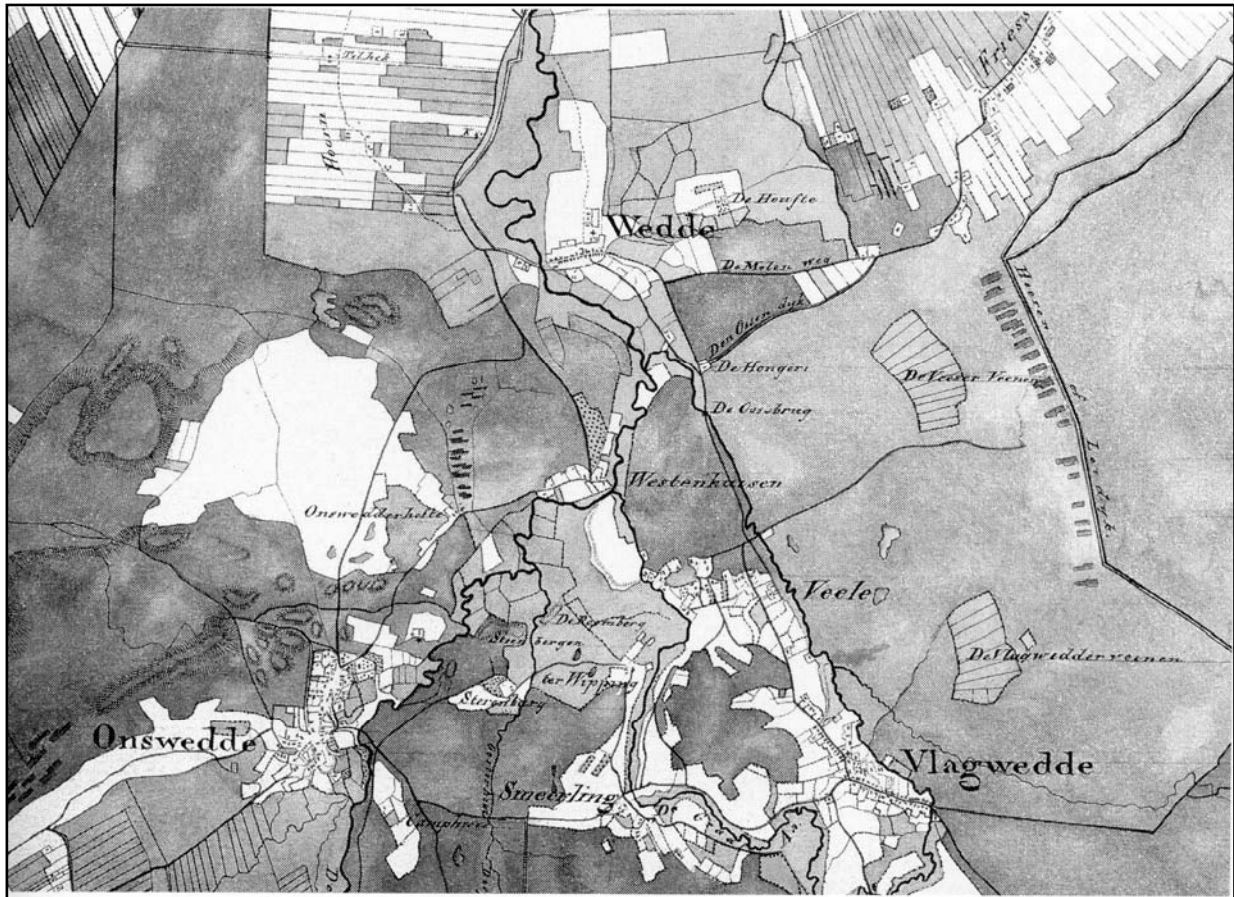
Tussen 1819 en 1829 hebben militaire ingenieurs onder leiding van eerste luitenant-ingenieur W.U. Huguenin kaarten van Noord-Nederland vervaardigd. Zij tonen geheel Groningen en Friesland (m.u.v. de eilanden), voorts Drenthe en een groot deel van Overijssel. Voor het grootste deel van Groningen en Friesland vormen de kaarten de oudste gedetailleerde afbeeldingen van de provincies. Voor Overijssel en delen van Drenthe geven zij een beeld van de veranderingen in het landschap in vergelijking met datgene wat afgebeeld wordt op vroegere militaire kaartenseries. In totaal vervaardigden de ingenieurs 61 handschriftkaarten, waarvan er 15 op Groningen betrekking hebben. Zij geven een fraai beeld het Groningse landschap. Het grondgebruik wordt met kleuren aangegeven, waardoor dit in een oogopslag tot leven

komen. Door de grote schaal zijn details goed te herkennen. Binnen de steden is de bebouwing gegeneraliseerd, maar daarbuiten worden de boerderijen en andere gebouwen individueel getoond. Ook verdere landschapsdetails, zoals wegen, dijken, kanalen en rivieren, meren, verkaveling etc. zijn zorgvuldig opgetekend. Al met al zijn de kaarten van grote waarde voor onze kennis van het historische landschap van het Noorden.

De kaart van Krayenhoff

De Huguenin-kaarten zijn vervaardigd als basismateriaal voor de uitgave van de kaart van Krayenhoff, een gedrukte kaart die uit acht bladen en een titelblad bestaat.

De opdracht tot het vervaardigen van deze kaart had luitenant-generaal Krayenhoff in oktober 1798 van de Nationale Conventie van de Bataafse Republiek gekregen. Het plan was de kaart samen te stellen op basis van al bestaande kaarten van kleinere gebieden,

Kaartfragment omgeving Onswedde/Vlagwedde/Wedde. De kaart toont samenvloeiingen tussen de Mussel Aa en een tweetal takken van de Ruiten Aa. De meest westelijke verenigde zich bij Wessinghuizen (Westenhuizen) met de Mussel Aa. Deze, ter hoogte van het esgehucht Smeerling als Graaf Aa aangeduide loop vloeide weleer iets zuidelijker via de (niet afgebeelde) Oude Loop ter hoogte van de Ruigeberg (De Roomberg) in de Mussel Aa. De oostelijke tak langs Veele en ten oosten van Vlagwedde was, het zogeheten Veelerdiep werd vermoedelijk in 1483 gegraven als kanaal tussen de Westerwoldsche Aa bij Wedde en de Eems ten oosten van Bourtange. Het was de bedoeling van de bisschop van Munster en de stad Groningen om de tollens bij Emden te omzeilen. In de atlas die de Drentse Historische Vereniging later dit jaar zal uitgeven worden de kaarten in kleur opgenomen, waardoor het grondgebruik en andere landschappelijke elementen in een oogopslag tot leven komen.

waaronder de provinciekaarten. Al spoedig bleek echter dat er grote hiaten bestonden in de topografische informatie en dat de bestaande kaarten van enkele gebieden dusdanig gebrekkig en ongedetailleerd waren dat eerst nieuwe terreinopmetingen zouden moeten worden gedaan.

Dat was ook met Groningen het geval. Van de provincie waren weliswaar in de voorafgaande periode een flink aantal kaarten verschenen. De belangrijkste daarvan waren de kaart van Bartold Wicheringe uit 1616, de kaart van Frederik de Wit van omstreeks 1650, de kaart van de gebroeders Wilhelm en Frederik Coenders van ongeveer 1677 en de

kaart die de Ommelander jonker Ludolf Tjarda van Starckenborgh in de tweede helft van de zeventiende eeuw uitgaf. De laatste en wellicht ook de fraaiste hier te noemen kaart van de provincie is de kaart van Theodorus Beckeringh uit 1781. Geen van deze kaarten was echter gedetailleerd genoeg om als basis voor de kaart van Krayenhoff te dienen.

Door allerlei oorzaken, waaronder de vele andere activiteiten van Krayenhoff, verliepen de werkzaamheden aan zijn kaart traag. De eerste vijf bladen en het titelblad werden pas tussen 1809 en 1813 gedrukt en uitgegeven.

Van het Noorden betrof dit alleen blad VI, waarop het westelijk deel van Friesland wordt afgebeeld.

Teneinde de resterende bladen van de noordelijke provincies te kunnen vervaardigen waren dus nieuwe karteringen noodzakelijk. Nog in de Franse Tijd, tussen 1811 en 1813, werd Drenthe om die reden door militaire ingenieurs onder leiding van chef d'eskadron d'Epailly in kaart gebracht. Met behulp van de door hem vervaardigde handschriftkaarten kon daarop in 1821 blad VIII van de kaart verschijnen, het blad waarop Overijssel en het zuiden van Drenthe worden afgebeeld. Op één na waren inmiddels ook de andere bladen afgemaakt. Het enige blad van de kaart van Krayenhoff dat nog ontbrak was blad IX, dat van Groningen, het oosten van Friesland en het noorden van Drenthe.

Om dit blad te kunnen vervaardigen moesten deze gebieden dus worden gekarteerd. Ook was het wenselijk het westen van Friesland in kaart te brengen. Weliswaar was blad VI van de kaart van Krayenhoff, waarop dit gebied voorkwam, al in 1813 verschenen, doch de terreintekening daarop was weinig gedetailleerd. Die was gebaseerd op de toen al ruim honderd jaar oude kaarten van Friesland van Schotanus à Sterringa en op de heruitgave ervan door Halma. Met behulp van nieuwe opmetingen zou de op stapel staande herdruk van dat blad kunnen worden verbeterd. Deze alles leidde tot het besluit de twee noordelijke provincies geheel opnieuw in kaart te brengen.

De karteringen

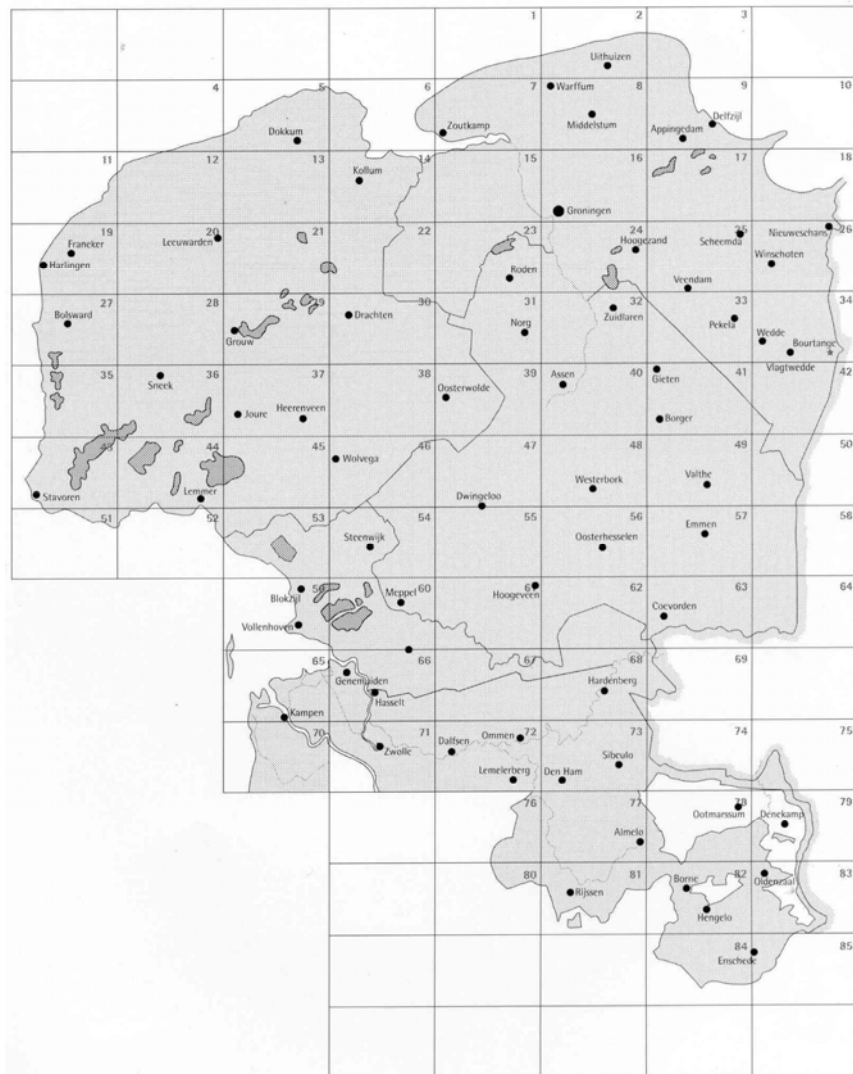
In het voorjaar van 1820 kreeg Huguenin opdracht van Generaal-majoor De Man, directeur van het Archief van Oorlog en het Topografisch Bureau, de karteringswerkzaamheden uit te voeren. Hij diende daarbij in Groningen te beginnen. In de volgende vier jaar zou hij, geassisteerd door twee andere militaire ingenieurs, geheel Groningen en Friesland in kaart brengen.

Waar mogelijk gebruikte Huguenin daarbij kadasterkaarten als basis voor zijn werkzaamheden. Kadasterkaarten bevatten veel informatie die voor het maken van een topografische kaart bruikbaar was, zoals perceelsgrenzen en gegevens over de bebouwing. Zij waren daarmee zeer geschikt om een eerste opzet van de kaart te maken. Aanvullende controles in het terrein bleven echter noodzakelijk teneinde ontbrekende landschapselementen toe te voegen.

In het 1820 werd het oosten van de Groningen in kaart gebracht. Het werk in dat jaar betrof voornamelijk het Oldambt. Kartering van Westerwolde was niet nodig. Dat had luitenant-ingenieur J. Mock in 1819 al gedaan. Deze zal daarbij ongetwijfeld de tussen 1788 en 1792 door de militaire ingenieur Hottinger van dat gebied vervaardigde kaarten als basis hebben gebruikt. Ook het gebied rond de stad Groningen was al tussen 1792 en 1794 al door Hottinger in kaart gebracht. In het volgende jaar karteerde Huguenin de rest van Groningen en een klein deel van het oosten van Friesland. Zowel in 1820 als in 1821 kon Huguenin voor een deel van het in kaart te brengen gebied kadasterkaarten als basis voor zijn werkzaamheden gebruiken. In totaal werden Huguenin's kaarten van Groningen voor bijna 60 % op eigen opmetingen gebaseerd, voor ruim 15 % op kadasterkaarten en voor ongeveer 25 % op Hottingerkaarten.

Nadat in de winter in het bureau was gewerkt werden in april 1822 de terreinopmetingen weer ter hand genomen. Begonnen werd met opmetingen in het zuidoostelijke gedeelte van Friesland en in de grietenijen ten westen van de Lauwerszee. Deze gebieden moesten als eerste in kaart worden gebracht teneinde blad IX van de kaart van Krayenhoff te kunnen voltooien. Het resterende, westelijke deel van Friesland werd in 1823 gekarteerd. In totaal werden de kaarten van de provincie Friesland voor bijna 75 % op opmetingen en voor ruim 25 % op kadasterkaarten gebaseerd.

Deze kaart toont het door Huguenin in kaart gebrachte gebied. Oorspronkelijk was het plan kaarten te vervaardigen van geheel Noord- en Oost-Nederland, tot aan 's-Hertogenbosch toe. Na de kartering van het noordelijke deel van Overijssel in 1829 werden de werkzaamheden echter gestaakt

Na het gereedkomen van de werkzaamheden in Groningen, Friesland en Noord-Drenthe volgde een periode van enkele jaren waarin de karteringen stil lagen. In 1829 werd het werk hervat en begon Huguenin, inmiddels tot kapitein bevorderd, met het in kaart brengen van Overijssel en het zuiden van Drenthe. Aangezien deze gebieden voor lezers in Groningen minder interessant zijn, zal daarop niet verder worden ingegaan.

Ter afsluiting

De Huguenin-kaarten zijn, op enkele facsimile's van kleinere gebieden in het zuidoosten van Friesland na, nog niet eerder in druk verschenen. Meer dan 120 jaar hebben zij verborgen gelegen in de gesloten militaire archieven. De verzameling militaire kaarten van het 'Oude Archief der Genie', waaronder ook de Hugenin-kaarten, werd pas in 1950 openbaar, toen deze in het Algemeen Rijksarchief, thans Nationaal Archief, te Den Haag werd gedeponneerd. Elf jaar later werd bekendheid aan het bestaan van de kaarten gegeven door een publicatie in het tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap door C. Koeman, hoogle-

raar in de cartografie aan de universiteit van Utrecht. Nog steeds zijn velen echter niet op de hoogte van het bestaan van deze bijzonder interessante handsc hriftkaarten, die van grote waarde zijn voor onze kennis van de vroegere topografie van de noordelijke provincies.

De Drentse Historische Vereniging (DHV) zal de Huguenin-kaarten eind dit jaar, in samenwerking met de uitgeverij Heveskes te Groningen, als atlas uitgeven.

De atlas

De atlas krijgt een formaat van 33 x 23,5 cm. De omvang wordt ongeveer 300 bladzijden, waarvan 170 blz. met afbeeldingen van de kaarten, die in kleur zullen worden opgenomen. In het tekstgedeelte zullen de auteurs van de atlas, Herman Versfelt en de geograaf

en historicus Meindert Schroor uit Leeuwarden, ingaan op de ontstaansgeschiedenis van de kaarten en op het landschap dat op de kaarten getoond wordt.

Bestelling atlas

Heeft u belangstelling, dan kunt u de atlas tot 21 oktober 2005 voor de voorintekeningprijs van € 42,50 (excl. verzendkosten) bestellen. Na die datum wordt de prijs € 52,50.

Bestelling per voorkeur per e-mail, naar de coördinator van het project namens de DHV, de heer H.J. Versfelt, h.versfelt@12move.nl, onder vermelding van: 'Bestelling Huguenin-atlas' en opgave van uw naam en adres. Beschikt u niet over de mogelijkheid per e-mail te bestellen, dan kunt u dit doen door een brief of briefkaart te sturen naar de Drentse Historische Vereniging, postbus 243, 9400 AE Assen. De bestelde atlas wordt u midden november, met een acceptgiro voor de betaling, per post toegestuurd.

Westerwolders en hun woningbezit: Het klooster Ter Apel.

Bert Roossien

Presentatie van het boek *Westerwolders en hun woningbezit van 1568 tot 1829 dl. 8 Het klooster Ter Apel* geschreven door C.J. Wegman.

In maart 2005 is het achtste deel van de serie *Westerwolders en hun woningbezit* verschenen. Sinds de publicatie van het eerste deel in 1991 (over Sellingen) zijn inmiddels zes delen verschenen. Deel 7 (over de marken Hoorn en Morige alsmede het Wedder deel van Wessinghuizen) zal binnen afzienbare tijd gereed zijn. Het eerder verschijnen van deel 8 had te maken met een verzoek van de sponsor van de boekenreeks.

De opzet van het achtste boek is gelijk aan de vorige. Inhoudelijk verschilt het boek van de andere delen doordat Ter Apel bij invoering van het Kadaster in 1829 wordt bewoond door bekleemde meiers en gewone pachters, beiden van de Stad Groningen. Er zijn slechts twee eigenaren die in 1829 over een huis op eigen grond beschikken. Deze grond is echter gelegen buiten het eigenlijke Kloostergebied en zal kort voor de invoering van het Kadaster zijn verworven. Het boek behandelt derhalve alleen de pachters van de Kloosterboerderijen en later bijgebouwde keuterijen sedert de secularisatie van 1594.

Het klooster en de bijgebouwen

Tot 1593 wordt het klooster uiteraard nog bewoond door monniken. De ontstaansgeschiedenis van het klooster en zijn oorspronkelijke bewoners worden in een samenvatting beschreven waarbij de auteur vooral gebruik heeft gemaakt van de in 1966 verschenen studie van dr. A.T. Schuitema Meijer *Het Klooster Ter Apel*. In de samenvatting van Wegman zijn de vondsten van het archeologisch onderzoek in 2000 bij het klooster verdisconteerd: zo werd de veronderstelling dat er al lang voor de stichting van het klooster (in 1465) een uithof¹⁷ (van het klooster Schildwolde) in Ter Apel moet hebben gestaan, gestaafd door de vondst van het grondpatroon van een boerderij onder de kruidentuin en het vroegere kerkhof; deze boerderij moet dateren uit de periode 1100 tot 1400 na Chr.

Als in 1593 het klooster Ter Apel wordt gesecculariseerd bevinden zich buiten het kloostergebouw een aantal bijgebouwen die worden genoemd in de inventarisaties van 1614 en 1637. Door deze inventarissen te combineren krijgt men de indruk dat het brouw- en bakhuis, het bouw- en veehuis en

¹⁷ een uithof of voorwerk was agrarisch bezit dat ver verwijderd lag van het klooster en waar onder leiding van een uithofmeester werk werd verricht.

de kuiperskamer onder één dak verenigd waren en dat het vleeschhuis en het gemeene gasthuis zich op het door een gracht omgeven kloostererf bevonden. Een poort gaf toegang tot het kloosterrein. Buiten de gracht lagen vermoedelijk het schaaaphuis, het hopenhuis en een washuis. Verder stallen voor paarden en varkens alsmede het perkamentshuis voor het looien van leer. Een dubbele molen voor koren en olie stond terzijde van de Molen A. Verderop lag het ossenschot, een stal voor ossen. Daarnaast is er nog sprake van drie gebouwen op het heem ten noorden van het klooster.

De oudste betrouwbare getekende weergave van de ligging van de inmiddels tot boerderijen uitgegroeide bijgebouwen rondom het klooster dateert van 1767. Het is de 'Caarte van 't Clooster Ter Apel' vervaardigd door de 'gepromoveerd landmeter' en veenmeester Eltje Jacobs Eltjens. Details van deze kaart zijn opgenomen in het boek.

Een braaf en oppassend volkje

Over de kleine gemeenschap van bekleemde meijers en pachters rondom het klooster Ter Apel was opvallend weinig te vinden in de Breukenregisters. Blijkbaar waren de Ter Apelers een braaf en oppassend volkje, aldus Wegman. Deze indruk wordt nog versterkt door het Rapport van de schoolmeester uit Ter Apel naar aanleiding van vragen in 1828 opgesteld door de Commissie van Onderwijs in de Provincie Groningen¹⁸. Omtrent het karakter van de inwoners merkt de schoolmeester van Ter Apel op: 'Men leeft hier zeer vriendelijk en gemeenschappelijk met elkander, altoos plezierig en ordelijk in zamenkomsten of gezelschappen. Twist, haat en nijd of afgunst heerscht hier bijna nooit'. Uiteraard zijn er uitzonderingen die de regel bevestigen: op 18 november 1811 wordt

¹⁸ Deze enquête gericht aan de schoolmeesters van alle dorpen en steden in Groningen is algemeen bekend onder de naam 'Schoolmeesterrapporten' (Groninger Archieven). In alle delen van de reeks heeft Wegman de relevante rapporten integraal weergegeven. Het rapport van Ter Apel werd opgemaakt door Nanne ter Horst, als onderwijzer verbonden aan het schooltje gevestigd in het klooster. Hij woonde tevens in een gedeelte van het klooster.

Harm Harms Kuiper door een soldaat doodgeschoten tijdens het smokkelen van zout uit het Munsterland.

Opmerkelijk, aldus Wegman, is ook de relatief hoge leeftijd die veel Ter Apelers bereikten. Recordhouder is in dit verband Detmer Harms Meendering, pachter van het eerste erf op 't Heem die in 1858 op bijna 92 jarige leeftijd overleed. Misschien lag het aan de plaatselijke luchtgesteldheid die door de schoolmeester als 'zeer gezond en matig droog' wordt beschreven.

Na de publicatie van deel 8 (en met nummer 7 in voorbereiding) zullen nog drie delen volgen

Zodat de reeks *Westerwolders en hun woningbezit van 1568 tot 1829* in totaal elf delen zal omvatten.

Het eerste exemplaar werd aangeboden aan dhr. H. Scholte, directeur van de Rabobank Zuid Groningen

Die Familien der Kirchengemeinde Stapelmoor 1709 bis 1900

Dhr. Rolf Koens te Westerstede (Dld) heeft na zijn uitgave *Die Familien der Kirchengemeinde Wymeer* opnieuw een waardevol naslagwerk voltooid: *Die Familien der Kirchengemeinde Stapelmoor 1709 bis 1900*.

Behalve het dorp Stapelmoor, omvatte de kerkelijke gemeente ook het dorp Diele en de gehuchten Stapelmoorerheide en Die-lerheide.

Het boek heeft dezelfde opzet als het boek over Wymeer, nl. weergave per gezin en bevat ruim 600 pagina's. De prijs bedraagt € 39,50 exclusief verzendkosten.

Voor meer informatie over de bestelwijze kunt u contact opnemen met de auteur via:

e-mail: koens@ewetel.net

tel.: 0049 44884660

Jubileum

VERENIGING VOOR GENEALOGIE EN HISTORIE 'WESTERWOLDE' BESTAAT 25 JAAR

De Vereniging voor Genealogie en Historie 'Westerwolde' bestaat 29 augustus a.s. 25 jaar. Wij willen dit heugelijke feit samen met u vieren op **zaterdag 10 september 2005** met een feestelijke bijeenkomst in de tent op het terrein van de Wedder Burcht aan de **Hoofdweg 7 te Wedde**. Historische en genealogische verenigingen/instellingen alsmede particulieren worden uitgenodigd deel te nemen aan de info- en boekenmarkt die wij in het kader van het feest organiseren.

Het programma ziet er als volgt uit (tijden bij benadering):

10.00 uur	Opening
11.00 uur	Welkomstwoord van de voorzitter van de vereniging Mr. F.A. Bergman
12.00 – 13.00 uur	Westerwolds Stampotbuffet (10 euro p.p.)
13.00 uur	Presentatie klederdrachten door leden van kostuumgezelschap 'De Gouden Leeuw'
14.00 uur	Muzikaal optreden formatie 'Törf' o.l.v. Henk Scholte
16.30 uur	Sluiting

Van 10.00 tot 16.30 uur is er een info- en boekenmarkt van historische en/of genealogische verenigingen en instellingen. Daarnaast zijn er demonstraties van oude Westerwoldse ambachten en gebruiken.

Tevens kan de Wedder burcht bezichtigd worden en de op loopafstand gelegen kerk van Wedde.

In verband met de organisatie willen we graag weten hoeveel personen wij kunnen verwachten. Wij verzoeken u daarom het u inmiddels toegezonden aanmeldingsformulier in te vullen en zo spoedig mogelijk naar ons terug te sturen.

Wij hopen er samen met u een gezellige dag van te maken.

Indien u meer informatie wenst kunt u contact opnemen met: dhr. B. Roossien, tel. 0599-612649 (Streekhistorisch Centrum Stadskanaal)

Uit het telefoonboek van 1954

Jipsinghuizen

JIPSINGHUIZEN		
<p>13 Abbes, J. Carross- en wagenb., Weenderstr. 13 (post Sellingen).</p> <p>18 Accountantskant. W. Eckhardt Wollinghuizerw. 23 (post Sellingen).</p> <p>62 Aiting, H. Landb., Weenderstr. 16, (post Sellingen).</p> <p>10 Bakker, K. Landb., Burg. Buiskoolw. 33 (post Vlagtwedde).</p> <p>§ 39 Belastingen Dienstgel. I A, woonh. Weenderstr. 6 (post Sellingen).</p> <p>31 Berg, H. S. v. d. Landbouwer, Burg. Buiskoolw. 44, Wollingboermerke (post Vlagtwedde).</p> <p>§ 34 Bruning, K. Landbouwer, Wollinghuizerw. 90, (post Vlagtwedde).</p> <p>37 Buis, Gebr. Landb. bedr., Achterw. 2, Wollinghuizen (post Vlagtwedde).</p> <p>40 Buis Han., H. Landb., Wollinghuizerw. 75 (post Vlagtwedde).</p> <p>26 Buseman, A. Landb., Zodenpandw. 24 (post Vlagtwedde).</p> <p>66 Buseman, R. Landb., Zodenpandw. 26, (post Vlagtwedde).</p> <p>4 Caspers, H. Smed., Wollinhuizerw. 69 (post Vlagtwedde).</p> <p>25 Diekema, E. J. Landb., Burg. Buiskoolw. 40 (post Vlagtwedde).</p> <p>8 Drent, J. Landb., Burg. Buiskoolw. 48, Wollingboermerke (post Vlagtwedde).</p> <p>55 Drent, R. Landb., Burg. Buiskoolw. 47 (post Vlagtwedde).</p> <p>1 Dupré, H. Landb., Lammerw. 20 (post Sellingen).</p> <p>61 Eerkens, D. Landb., selectiebedr., Burg. Buiskoolw. 14, (post Sellingen).</p> <p>44 Engels, F. Landb., Dijkw. 2 (post Vlagtwedde).</p> <p>27 Gelling, Gebr. Wollinghuizerw. 36, (post Sellingen).</p> <p>45 Greven, D. Landb., Wollingboerw. 14 (post Sellingen).</p> <p>51 Groot, H. de Hfd der School, Wollinghuizerw. 29, (post Sellingen).</p> <p>§ 28 Groot, J. H. de Vakman Ie kl. PTT, Wollinghuizerw. 16 (post Sellingen).</p> <p>54 Haan, D. Landb. bedr., Jipsingboertangerw. 32, Jipsingboertange (post Sellingen).</p> <p>23 Hawe, J. ten Landb., Burg. Buiskoolw. 32, (post Vlagtwedde).</p>	<p>Diensta.: Werkd.: 8-21. Z.- en Pd.: 8-9. § ▲ ZIE BLADZIJDE 3, DERD. I.</p> <p>17 Henssens, S. Ann. bedr., Lammerw. 24 (post Sellingen).</p> <p>59 Hotel-Café Iemborg Jipsingboertangerw. 85, Jipsingboertange (post Sellingen).</p> <p>29 Hoving, H. Burg. Buiskoolw. 30 (post Sellingen).</p> <p>52 Huis, G. Landb., Jipsingboertangerw. 16, Jipsingboertange (post Sellingen).</p> <p>43 Katuln, G. Inundatie w. 3 (post Vlagtwedde).</p> <p>11 Koets, A. Landb., Burg. Buiskoolw. 43, Wollingboermerke (post Vlagtwedde).</p> <p>§ 57 Koning, K. Smd, Jipsingboertangerw. 103, (post Mussel).</p> <p>32 Kraal Gzn., K. Landbouwer, Hogebrugw. 2 (post Vlagtwedde).</p> <p>33 Kraal, Gebr. K. & R. Landbouwers, Wollinghuizerw. 84 (post Vlagtwedde).</p> <p>53 Kuipers Jaczn., H. Landb., Jipsingboertangerw. 22, Jipsingboertange (post Sellingen).</p> <p>12 Lakens, H. Levensmidd. bedr., Lammerw. 26 (post Sellingen).</p> <p>47 Meems, H. Landb., Wollinghuizerw. 30 (post Sellingen).</p> <p>63 Meendering, D. Landb., Burg. Buiskoolw. 46 (post Vlagtwedde).</p> <p>6 Meulman, K. Bakker, Wollinghuizerw. 31 (post Sellingen).</p> <p>41 Mulder, H. Landb., Burg. Buiskoolw. 16, Jipsinghuizen o. d. Dijk (post Sellingen).</p> <p>35 Niemeljer, A. Schoonh. en rep. inrichting, Weenderstr. 8 (post Sellingen).</p> <p>16 Oostindier, H. Veehandelaar, Wollinghuizerw. 58 (post Vlagtwedde).</p> <p>21 Ophelkens, W. H. Landb., veehouder, Burg. Buiskoolw. 19 (post Sellingen).</p> <p>9 Pelgrim, A. J. Landb., Zodenhandw. 50, Wollingboermerke (post Vlagtwedde).</p> <p>Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst § ▲ 50 Kantoor B. 193 (post Sellingen).</p>	<p>58 Potze, A. Brandstoffenh., Jipsingboertangerw. 131 (post Mussel).</p> <p>2 Sander, J. Landb., Burg. Buiskoolw. 34 (post Vlagtwedde).</p> <p>38 Scholtens, B. Rijwielh., (post Sellingen). Wollinghuizerw. 12.</p> <p>42 Schuuring, Albert Landb., Wollinghuizerw. 85 (post Vlagtwedde).</p> <p>24 Schuuring, Alb. Landb., veehoud., Wollinghuizerw. 68 (post Vlagtwedde).</p> <p>§ 19 Stötefalk, G. Molenaar, Wollinghuizerw. 12 (post Sellingen).</p> <p>§ ▲ 50 Stötefalk, H. Winkler, stationhouder PTT, Wollinghuizerweg 3. (post Sellingen).</p> <p>64 Tamminga, W. Landb., Weenderstr. 21 (post Sellingen).</p> <p>56 Tonnis, S. Landb., Jipsingboertangerw. 19, Jipsingboertange (post Sellingen).</p> <p>30 Twiest, Mevr. Wed. E. Landbouwer, Wollinghuizerw. 77 (post Vlagtwedde).</p> <p>20 Veldman & Zn., P. Olieh. en huish. art., Wollinghuizerw. 59 (post Vlagtwedde).</p> <p>60 Vellingner, G. Schilder, behanger, Weenderstr. 1 (post Sellingen).</p> <p>65 Verwey, G. Landb., Burg. Buiskoolw. 35 (post Vlagtwedde).</p> <p>§ 14 Wal, F. v. d. Café, Lammerw. 22 (post Sellingen).</p> <p>§ 36 Waterschap Westerwolde Sluiswachter Wollinghuizersluis, sluiswachterswoning, Hogebrugw. 1, (post Vlagtwedde).</p> <p>§ 3 Sluiswachter Jipsinghuizersluis, Sluiswachterswoning, Overdijksterw. 12 (post Sellingen).</p> <p>7 Wenning, N. Landb., Burg. Buiskoolw. 45, Wollingboermerke (post Vlagtwedde).</p> <p>22 Wisten, J. G. Smd, Weenderstr. 7 (post Sellingen).</p> <p>5 Wijbrands, R. Manufact., Weenderstr. 5a (post Vlagtwedde).</p> <p>— Idem (b.g.g.) Aanvr.: Vlagtwedde 9.</p> <p>46 Wijk, P. v. Loonwerker, Zodenpandw. 27a, Wollingboermerke (post Vlagtwedde).</p>

Nostalgie

Het station in Stadskanaal

Uit de collectie van wijlen Ir. J. Potze

Tijdschriften en Boeken

Het archief van de vereniging is geplaatst in het Streekhistorisch Centrum te Stadskanaal (naast de watertoren).

Inlichtingen: dhr. B. Roossien tel. 0599-612649

Tijdschriften en boeken worden in geen geval uitgeleend, maar zijn uitsluitend ter inzage.

Threant: NGV afd. Drenthe 2005. Jaargang 16, nr. 1

J. Ottens	Genealogie Ottens (deel 2)
G. Zwanenburg	Matriarchale stamreeks van Evelien Zwanenburg
A. Stikma	Genealogie Rabs, afstammelingen van Arent Grellen te Noordbarge.
G. Kamphuis	Index Threant 2004
J. Pol	Matrilineaire reeks van Wilhelmina Prent
H. Martinus	Kwartierstaat van Homme Martinus (deel 1)

Threant: NGV afd. Drenthe 2005. Jaargang 16, nr. 2

H. Martinus	Kwartierstaat van Homme Martinus deel 2.
A. Stikma	Parenteel van Jan Grellen (Emmen e.o) deel 1 Reactie Genealogie Ottens (Threant 2005, nr. 1)

Huppeldepup. NGV afd. Groningen. Jaargang 11, nr. 3, 2004

N. van der Deen-Flikkema	(Grietje Klaassens) Draai.
A. Veldhuis	Onbekende bron: brieven.
P.J.C. Elema	Stamreeks Omta ('t Zandt)
W.G. Doornbos	Naamlijsten middenstand stad Groningen 15-2-1810
H. Brouwer	Briefwisseling tussen Tiddo Wolthuis en zijn moeder Metje Derks Mestingh (Winschoten) omstreeks 1735.
H. Bousema	Uit de Groninger Courant van 2 februari 1873.
M. Glas	Een verzameling Hiske's
R. van der Leij	Groningse voorouders van de overgrootmoeder van H. van Andel-Schipper, 's werelds oudste persoon.
H.J.E. Hartog	Inhoudsopgave en index Huppeldepup 2004

Huppeldepup. NGV afd. Groningen. Jaargang 12, nr. 1, 2005

W.G. Doornbos	Naamlijsten turfschippers Pekela, 1765,1767 en 1768
M. Glas	Een verzameling Hiske's (vervolg vorig nummer).
P.J.C. Elema	Jeremias/Meijer
R. Wobbes en A. Veldhuis	Kerkhoven en begraafplaatsen
J. van Campen	Op zoek naar Groningse militairen in het Staatse leger voor 1795.
K. Bijsterveld, T. van Campen en A. Veldhuis	De veroordeelde (Herman Jansen uit het Oldambt) ontleed.

Huppeldepup. NGV afd. Groningen. Jaargang 12 nr. 2, 2005

W.G. Doornbos	Exercitieleiden te Usquert 1787
P.J.C. Elema	Een familiedrama Dontje (Slochteren)
A. Veldhuis	Hindrick van Laer, uit Groningen

W.G. Doornbos	Huwelijks(contact)advertenties uit de negentiende eeuw.
N. van der Deen- Flikkema A.Veldhuis	Was Aafke Meertens de eerste echtgenote van Derk Harms Schut ? en (Uithuizermeeden)
H. Werk	Werk, water en wafels. (over familie Werk, wafelbakkers)
H. Hartog	Kermisklanten in de stad Groningen (17 ^e en 18 ^e eeuw)

Gens Nostra: Maandblad der Nederlandse Genealogische Vereniging jrg 59 nr. 12, december 2004

C.H. van Wijngaarden	Van Schaijck te Oudewater.
H. Ellenbroek	Portret van Bernardus Ellenbroek
C.P. Briët	Parenteel van Jacobus Sappius (1718-1771) en Maria Duijn (1733-1769)
C. de Graaf	Kwartierstaat Hendrikje Van Anandel-Schipper (oudste vrouw ter wereld)

Gens Nostra: Maandblad der Nederlandse Genealogische Vereniging jrg. 60 nr. 1. januari 2005

A.J. van der Zeeuw	Het Haarlemse regentengeslacht Colterman.
A.M.J. Josiassen	Portret van echtpaar Van de Westelaken-Smits.
T. Oskam	Kwartierstaat Beligje van Nieuwkerck

Gens Nostra: Maandblad der Nederlandse Genealogische Vereniging jrg. 60 nr. 2. februari 2005

R. Uppelschoten	Begraven in Odijk in de zeventiende en achttiende eeuw.
Z.M. Deurvorst	Portret van vader en dochter Vonk (Nijmegen)
D.F.C. Kuperus	Johannes Cuperus, stamvader van een schippersfamilie uit Noordwolde (Fr.)

Gens Nostra: Maandblad der Nederlandse Genealogische Vereniging jrg. 60 nr. 3. maart 2005

C. de Graaf	De verwanten van Jan Pietersz. Dou(w) (kaartenmaker)
J. van der Reep	Portret van Wilhelmus van der Reep en Maria Sloopbeek.
T. Oskam	Een 'danspul' met dodelijke afloop in Benschop, 1558.
L. Gerbehij	Portret van Hendrik Gerbehij en Neeltje Nibbering.

Gens Nostra: Maandblad der Nederlandse Genealogische Vereniging jrg. 60 nr. 4/5 april mei 2005.

C. Vuursteen	Genealogische onderzoek in de gemeente Steenwijkerland.
H.D.J. Krikke	Paulus Lankhorst, tapper in wijnen te Coevorden en zijn voorvaders in de 17 ^e en 18 ^e eeuw.
L.F. van der Linden	De joodse gezinnen in de Maatschappij van Weldadigheid.
C. de Graaf	Het voorgeslacht van Geesje Jans Dasen.
P.J.M. Wuisman	Gesneuvelde en gewonde militairen uit Zuid-Oost Drenthe in de eerste helft van de 19 ^e eeuw.
L.T.W.H. Nieland	Kwartierstaat van Hendrik Jan de Boer (Nijeveen e.o.)
C. de Graaf en J.A. de Boo	Memoriael van het geslacht ende afkomste van Michiel Schultinck.
N.L. van der Woude	De Beerzer komaf van Gerrit Jan Kortman

Emsländische und Bentheimer Familienforschung. Heft 77, Band 15, November 2004.

J.G. Raben	Gedicht zur Sontagsheiligung in Privatbibel (Fenne Bangen aus Bimolten)
T. Davina	Ahnenliste Hermann Brill, Laar.

Emsländische und Bentheimer Familienforschung. Heft 78, Band 16, Januar 2005.
Redactionele mededelingen, overzicht tijdschriften en boeken.

Quellen und Forschungen zur Ostfriesischen Familien- und Wappenkunde 53 Jahrgang, Heft 3, 2004

- M. Wegner Firmlinge im Kirchenbuch der Katholischen Gemeinde St. Michael, Leer. (1797, 1825, 1832, 1838, 1843, 1849, 1858, 1863, 1868, 1873, 1877, 1885, 1892, 1901.
- H. Heyken Die Ostfriesischen Ahnenlisten – brauchen wir sie heute noch ?

Quellen und Forschungen zur Ostfriesischen Familien- und Wappenkunde 54 Jahrgang, Heft 1 2005

- G.F. Schaaf Sibodus de Grimersum, Pfarrer zu Marienhafte
- C. Jürgensen Erläuterungen zur Ahnenliste Rittberg
- C. Jürgensen Ahnenliste Rittberg (Beiheft zur Zeitschrift).

Genealogie. Kwartaalblad van het Centraal Bureau voor Genealogie. Jaargang 10, nr. 4, winter 2004

- W. van der Most Personendossiers Zuiderzeevissers in Lelystad
- N.Schreuder De goederen van het Oranjehuis en de Nassause Domeinraad
- P. Brood De herziene en uitgebreide gids 'Soldaten Overzee'.
- H. Hendrikse Middeleeuwse zegelstempels uit Zeeuwse bodem
- M.C. Engels Gasthuizen en hun archieven

Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie 2004, deel 58.

Thema 'Vrouwen, familie en maatschappij'.

Traditie. Tijdschrift over alledaagse dingen, tradities en rituelen. Jaargang 9, nr. 4, winter 2004

- R. van Voorst De populariteit van mega dansfestivals
- C.A.M. van Woerden Kolven, ooit een populaire sport
- R. van der Zwan Zuurkool maken
- J. Ketelaars Onnozele-Kinderendag
- C. Harkema Goudse markt, kaarsjesmarkt in december
- J. van der Veer Nieuwjaarsbrieven, prenten en gedichten
- H. van Vinkeveen Het ritueel van tabakkauwen
- J. Peters Normen en waarden in de jaren vijftig
- C. Tempel Koken met traditie
- P. de Boer Kleedjes voor over de klok

Twente Genealogisch: NGV afd. Twente. Kwartaalblad, Jrg. 21, nr. 1, januari 2005.

- P. Hoogendoorn Over het landgoed Singraven.
- H.C.A. ten Cate Genealogie van Hendrik Ypkemeule.
- H. Boom De man uit De Lutte die genoeg had van zijn dienstplicht.
- E. Ooink Hokken en fokken is van alle tijden (2).

Twente Genealogisch: NGV afd. Twente. Kwartaalblad, Jrg. 21, nr. 2, april 2005.

- B.J. van Wijhe Parenteel van Jan van Wijhe
- A.H. Boswenger Genealogie van Joannis Wergers
- G.D. de Boer Kwartierstaat Herman van der Genugt
- W. Ahlers De kalender

Alledaagse Dingen. Nieuwsblad voor volkscultuur. Jrg. 11, nr 1, voorjaar 2005.
Speciaal nummer over de streektaalen in Nederland.

Stad en Lande: Cultuurhistorisch tijdschrift voor Groningen. Jrg. 13 nr. 4, 2004

B. Ebels-Hoving Het Historisch Genootschap op excursie.
E. Knoll (Tekenaar en schilder) P. Moolenbergh
A. Aalders Biografie van Jacob Tilbusscher K.J.zn., dorpshistoricus

Kroniek van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe, Jrg. 14, nr. 1, februari 2005.

H. Posthumus Grenspaal 160-I
J. Wevers Heden en verleden van Amsterdamscheveld
J. Withaar Kinderdoodslag aan de Brinkweg
W. Visscher Koninklijk bezoek 1928
W. Visscher Moerasgordel als verdedigingswerk
H. Jeurink Met de bolderkar op stap

Boeken:

- ❖ *Westerwolders en hun Woningbezit van 1568 tot 1829.* Deel 8 Het klooster Ter Apel door **C.J. Wegman.**
- ❖ *Das Bistum Osnabrück 1 Das Mittelalter* door **Wolfgang Seegrün.**
- ❖ *Das Bistum Osnabrück 2 Von der Reformation zur Säkularisation* door **Christian Hoffman.**
- ❖ *Das Bistum Osnabrück 3 Das 19. Jahrhundert* door **Helmut Jager.**
- ❖ *Das Bistum Osnabrück 6 Klöster und Wahlfahrten im Bistum Osnabrück* door **Wolfgang Seegrün.**

Mededeling:

Het boek *Mijn oma Margrietha* (geslacht Maarsingh) is weer verkrijgbaar bij de auteur dhr. A. Migchels. De aanpassing en uitbreiding betreffen de tak ter Haar en tak Wedde. Deze aangepaste en gecorrigeerde druk kost nog steeds 42 euro.

Voor meer informatie:

Dhr. A. Migchels (Barkhoornweg 14 Onstwedde tel 0599 331488

E-mail alb.migchels@tiscali.nl

Toevallig

Dhr. A. Tuin te Bergen op Zoom stuurde de volgende toevalsvondst uit Zeeland in:

ondertrouw Axel 1773-07-31

(de geboden gaan ook te Neuzen, hier getrouwd 15 augustus)

Luppe Geerts Koster, geb. van Bennwolde in Westerwolde met Pieterrella van Drongelen, geb. onder Axel, Beide wonende onder Axel.